

RADOSLAV KATIČIĆ

AEDIFICAVERUNT RAGUSIUM
ET HABITAVERTUNT IN EO

Tragom najstarijih dubrovačkih zapisa

UDK 903.2(497.13), 65''
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primljeno: 21. VI. 1989.
Received:

Dr. Radoslav Katičić
A — 1010 Wien
Institut für slawische
Philologie der Universität
Wien, Liebiggasse 5

Usporedba onoga što o osnivanju Dubrovnika pišu Konstantin Porfirogenet, Pop Dukljanin, Milecije i Toma Arhiđakon pokazuje da su sva četvorica, jedan nezavisno o drugom, crpila iz istoga vrela. To je stari dubrovački zapis, stariji od polovice 10. st., nastao najvjerojatnije u drugoj polovici 8. st. Na temelju podudarnosti u izrazu četiriju pisaca moguće je i dosta pouzdano rekonstruirati tekst njihova zajedničkoga predloška. To je zapis o prvom dubrovačkom nadbiskupu Ivanu koji je mogao stajati u kakvu biskupskom katalogu ili episkopalnoj kronici.

Pokazalo se već da je metoda rekonstrukcije tekstova plodna kada se primijeni na vrela za povijest našeg ranog srednjovjekovlja.¹ Nakon Splita Dubrovnik je drugi grad carske Dalmacije s bogatijom književnom predajom o svojim počecima. Te su vijesti u najstarijoj verziji, sačuvanoj kod Konstantina Porfirogeneta, tako konkretne, sadržajne i suvisle da se povijesna znanost prikazujući postanak Dubrovnika lako mogla osloniti na njih, a historijska kritika nije pri tome nalazila mnogo posla. Sve druge verzije, bile one podudarne s tom najstarijom ili od nje različite, činile su se beznačajnima jer su bile ne samo mlađe nego su i u svojim odstupanjima od najstarije verzije obilježene izrazito legendarnim elementima.

Tek u najnovije vrijeme, pošto su 1981. ispod dubrovačke katedrale otkriveni ostaci mnogo starije crkve, otvorila se opet rasprava o počecima Dubrovnika.² S time su se u vezi, dakako, aktualizirala pita-

¹ Usp. R. Katičić, *Od Konstantina Porfirogeneta do Povaljske listine, Obilježnica Povaljske listine i praga 1184—1984, Brački zbornik*, 15, Supetar 1987, 29—36; isti, *Filološka razmatranja uz izvore o začecima hrvatske države, SHP*, ser. 3, sv. 16 (1986), Split 1987, 77—92; isti, *Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae, SHP*, ser. 3, sv. 17 (1987), Split 1988, 17—51.

² Usp. T. Macan, U povodu istraživanja u dubrovačkoj katedrali, *Dubrovački horizonti*, 15, Zagreb 1983, br. 23, 3—11. J. Stošić, *Prikaz nalaza ispod katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 12, Zagreb 1988, 15—38.

nja interpretacije i kritike izvora. Trebat će još proći dosta vremena dok se sve to slegne i razbistri. Najvažnije je da se valjano datiraju novi dubrovački nalazi jer će tek onda biti moguće valjano utvrditi implikacije što ih oni imaju za tumačenje i prosuđivanje povijesnih vijesti. Sasvim neovisno o svemu tome bit će, međutim, vrijedno pozabavit se ovdje nešto pomnije tekstovima iz kojih se crpu te vijesti i pokušati otkriti u njima tragove onih starijih zapisa iz kojih su one prenesene. Otvorit će se tako nov uvid u povijest naše najranije sred-njovjekovne književnosti, a historijska će kritika dobiti pouzdanije polazište za svoja rasuđivanja.

Poći treba, dakako, od najstarije verzije, od odlomka što ga je Konstantin Porfirogenet posvetio Dubrovniku. To je temeljni tekst, pa se stoga ovdje odmah na početku donosi u cijelosti (*De administrando imperio*, ed. Moravcsik, 29, 117—236):

- (1) "Ὅτι τὸ κάστρον τοῦ Ῥαουσίου οὐ καλεῖται Ῥαούσι τῇ Ῥωμαίων διαλέκτῳ, ἀλλ' ἐπεὶ ἐπάνω τῶν κρημνῶν ἴσταται, λέγεται ῥωμαῖστί 'ὁ κρημνὸς λαῦ'· ἐκλήθησαν δὲ ἐκ τούτου Λαυσαῖοι, ἤγουν 'οἱ καθεζόμενοι εἰς τὸν κρημνόν'. Ἡ δὲ κοινὴ συνήθεια, ἣ πολλακίς μεταφθεύουσα²²⁰ τὰ ὀνόματα τῇ ἐναλλαγῇ τῶν γραμμάτων, μεταβαλοῦσα τὴν κλήσιν
  - (2) Ῥαουσαίους τούτους ἐκάλεσεν. Οἱ δὲ αὐτοὶ Ῥαουσαῖοι τὸ παλαιὸν ἐκράτουν τὸ κάστρον τὸ ἐπιλεγόμενον Πίταυρα, καὶ ἐπειδὴ, ἡνίκα τὰ λοιπὰ ἐκρατήθησαν | κάστρα παρὰ τῶν Σκλάβων τῶν ὄντων | ἐν τῷ θέ-
ματι, ἐκρατήθη καὶ τὸ τοιοῦτον κάστρον, καὶ οἱ μὲν ἐσφάγησαν, οἱ δὲ²²⁵ ἡγματοπίστησαν, οἱ δὲ δυνηθέντες ἐκφυγεῖν καὶ διασωθῆναι εἰς τοὺς
  - (3) ὑποκρήμνους τόπους κατέκησαν, ἐν ᾧ ἐστὶν ἀρτίως τὸ κάστρον, οἰκοδομήσαντες αὐτὸ πρότερον μικρόν, καὶ πάλιν μετὰ ταῦτα μείζον, καὶ μετὰ τοῦτο πάλιν τὸ τεῖχος αὐτοῦ αὐξήσαντες μέχρι † δ' ἔχειν † τὸ κάστρον διὰ τὸ πλατύνεσθαι αὐτοὺς κατ' ὀλίγον καὶ πληθύνεσθαι. Ἐκ²³⁰
  - (4) δὲ τῶν μετοικησάντων εἰς τὸ Ῥαούσιον εἰσὶν οὗτοι: Γρηγόριος, Ἀρσάφιος, Βικτωρίνος, Βιτάλιος, Βαλεντῖνος, ὁ ἀρχιδιάκων, Βαλεντῖνος, ὁ πατὴρ τοῦ πρωτοσπαθαρίου Στεφάνου. Ἀφ' οὗ δὲ ἀπὸ Σαλῶνα μετέκησαν εἰς τὸ Ῥαούσιον, εἰσὶν ἔτη φ' μέχρι τῆς σήμερον, ἥτις ἰνδικτιῶν ζ'
  - (5) ἔτους, συνζ' . Ἐν δὲ τῷ αὐτῷ κάστρῳ κεῖται ὁ ἅγιος Παγκράτιος ἐν τῷ²³⁵ ναῶ τοῦ ἁγίου Στεφάνου, τῷ ὄντι μέσον τοῦ αὐτοῦ κάστρου.
- (1) — »Da se grad Rauzija na jeziku Rimljana ne zove Rauzija, nego jer stoji na strmenitoj obali, a strmenita se obala rimski zove *lau*, pa su po tome nazvani Lauzejci, što će reći 'oni što sjede na strmenitoj obali'. Opća pak navika, koja često kvari imena zamjenom slovā, pretvorila je taj naziv i nazvala ih je Rauzejcima. A ti su Rauzejci u starini
  - (2)

- držali u svojoj vlasti grad zvan Pitaura, i pošto je, kada su ostali gradovi bili osvojeni od Slavena što su boravili u toj provinciji, bio osvojen i taj grad, te su jedni bili poklani, drugi zarobljeni, a oni koji su mogli pobjeći i spasiti se nastanili su se na mjestima strmenite obale,
- (3) tamo gdje je upravo sada grad, pošto su ga sagradili, prvo malen, i opet poslije veći, i poslije opet, a pri tome su povećali opseg njegova zida tako da je grad imao ... jer su se pomalo širili i množili. A od onih što su se preselili u Rauziju jesu ovi: Gregorije, Arsafije, Viktorin,
  - (5) Vital, Valentin arhiđakon, Valentin otac protospatarija Stjepana. A otako su se iz Salone preselili u Rauziju, jesu 500 godina do danas, što
  - (6) je 7. indikcija, a godina 6457. U istom pak gradu leži sveti Pankracije u crkvi svetoga Stjepana, koja se nalazi u sredini istoga grada.«

Sve sami sadržajni, sažeti i trijezni podaci. Iako su složeni u suvislu cjelinu, mogu se lako raščlaniti po sadržaju na niz pojedinačnih vijesti. Donesene su ovim redom: (1) Objašnjenje imena Rauzija, (2) Rauzejci su bjegunci iz osvojenoga Epidaura naseljeni na novom mjestu, (3) Razvoj novoosnovanoga Dubrovnika, (4) Popis nekih od naseljenika koji su došli iz Salone, 5) Datum toga naseljavanja i (6) Moći sv. Pankracija u crkvi sv. Stjepana usred Dubrovnika. Te su vijesti radi lakšeg snalaženja označene istim tim brojevima uz rub Konstantinova teksta i našega prijevoda toga teksta.

Nema dvojbe da su to ispisi iz vrela. Pokazuje to već i ono uvodno »Da«, po kojem se cijeli taj odlomak prikazuje kao prepričavanje. Treba naime nadopuniti »Saznali smo da ...« ili »Treba znati da ...«. Tih je vrela moralo biti više, najmanje dva, jer se pri njihovu sažimanju potkrala očita redaktorska pogreška. Popis naseljenika (4) uvodi se tako da se mora razumjeti kao da se radi o bjeguncima iz Epidaura. Pri datiranju toga događaja (5) kaže se onda sasvim iznenada da su se oni doselili iz Salone, premda prije o tome nije nikako bilo govora. Tek je u vijesti o osvajanju Epidaura (2) spomenuto da su Slaveni tada osvojili i druge gradove u Dalmaciji, pa se tu, dakako, na prvom mjestu podrazumijeva Salona. Ali o bjeguncima iz Salone koji bi se naselili u Dubrovniku nema inače ni riječi. Ako Salona na tom mjestu nije unesena u tekst pogreškom mjesto Epidaura, a to nije baš jako vjerojatno, onda valja pretpostaviti da su postojala dva ispisa iz vrela, jedan o bjeguncima iz Epidaura koji su osnovali Dubrovnik i drugi o bjeguncima iz Salone koji su se također naselili u tom gradu. Površnom redakcijom te su vijesti pomiješane u verziji koja je došla do nas u djelu Konstantina Porfirogeneta tako da se u njoj slijevaju u jednu nerazlučenu vijest, pa se tek naknadno razabire o čem se zapravo radi.

Drugi se nesklad javlja oko datacije (5). Tu saznajemo da je odlomak o Dubrovniku pisan 6457. godine od stvaranja svijeta. To je godina 949. po našem brojanju. Na nju doista pada sedma indikcija. Taj je podatak ispravan, pa se datum pokazuje kao pouzdan, to više što i inače znamo da je Konstantin Porfirogenet upravo u to vrijeme pisao *De administrando imperio*. Sve se to navodi kako bi se datiralo preseljenje spomenutih salonitanskih doseljenika. Kaže se da je to bilo pet-

sto godina prije toga vremena, kad je Konstantin pisao o Dubrovniku. Bilo bi to dakle godine 449! U to vrijeme, međutim, Slaveni još nisu osvajali gradove po Dalmaciji, još je, po svemu što znamo, stajao Epidaur, pa prema Konstantinovu kazivanju nije još moglo biti ni Dubrovnik da se u njem nasele Salonitanci.

Kako se u grčkom brojevi pišu slovima, moglo je na tom mjestu slovo *tau* (τ), što bilježi broj 400, kako bi se očekivalo jer bi tada Dubrovnik bio osnovan i naseljen oko polovice 7. stoljeća, što odgovara utvrđenoj kronologiji, biti pogrešno prepisano kao *phy* (φ), što bilježi 700. Tako se najlakše razrješava kronološki zaplet. To je ipak samo puka mogućnost i domišljanje. Zasad ostajemo bespomoćni pred tim kronološkim podatkom, pa nas i tu, kao i inače u kronologiji Dalmacije u najranijem srednjem vijeku, zbunjuju upravo dva stoljeća s kojima ne znamo kamo bismo. Koliko god je ta sukladnost zanimljiva i sugestivna, teško je razložno pretpostaviti da je to išta više nego samo slučajna podudarnost.

Imena salonitanskih preseljenika djeluju sasvim autentično. To su kasnoantička imena kakva se tu i očekuju. I titula protospatarija postojala je već na izmaku antike. Premda je poznatija iz mlađega vremena, ona tu nije nikakav anakronizam, kako se prvo mislilo.³ Odatle se čini da je taj popis ispisan iz starog i vjerodostojnoga vrela.⁴ Ta je predaja očito bila pisana jer se u usmenoj nisu mogli sačuvati tako konkretni i precizni podaci. Konstantinov popis kasnoantičkih imena tako se najbolje može protumačiti.

Koliko god je taj fragment dragocjen i upravo jedinstven, jer ni iz kojeg drugog carskog dalmatinskoga grada nije do nas došlo ništa slično, ostaje sasvim izoliran. Ništa se u dubrovačkoj pisanoj predaji, koliko nam je poznata, ne nadovezuje na nj. Stoga on osim samim sobom ne vodi do dubljih slojeva te predaje. Ostaje samo da se zabilježi kao njezin važan dio.

Ni u kojem drugom vrelu ne javlja se ni podatak o postupnom širenju Dubrovnik i o njegovu opasivanju novim zidom (3). To je podatak koji lako može biti plod domišljanja i slobodnoga razrađivanja predaje o osnutku grada. To značajnije bi bilo kad bi se ta vijest mogla provjeriti arheološkim nalazima. Razvoj grada kakav opisuje Konstantin Porfirogenet morao bi ostaviti materijalnih tragova.

Drugo po vremenu postanka vrelo za početke Dubrovnik jest Ljetopis Popa Dukljanina iz druge polovice 12. stoljeća. Njegove vijesti djelomično se podudaraju s onima u Konstantina Porfirogeneta. Tako čitamo u 26. glavi toga ljetopisa: *... homines Epidauriae civitatis ... aedificaverunt civitatem supra mare in ripis marinis, quas Epidaurii lingua*

³ Usp. R. Guillard, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin, Les titres auliques des eunuques, Le protospathaire, Byzantion*, 25—7 (1957), 649—695.

⁴ Usp. o povijesnoj kritici te vijesti G. Novak, *Isejska i rimska Salona, Rad JAZU*, 270, Zagreb 1949, 67—92; J. Lučić, *Povijest Dubrovnik od VII stoljeća do godine 1205, Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad Jugoslavenske akademije u Dubrovniku*, 13—14, Dubrovnik 1976, 15—16.

sua »laus« dicunt. Unde ea civitas »Lausium« vocata est, quae postea r pro l posita Ragusium appellata est — »... ljudi iz grada Epidaura... sagradili su grad na moru na strmenitoj morskoj obali, kakvu Epidaurani na svojem jeziku zovu laus. Odatle je taj grad nazvan Lauzij, koji se poslije zamjenom l sa r prozvao Raguzij«.

Već je na prvi pogled vidljivo da Dukljanin tu donosi iste vijesti kao i Konstantin Porfirogenet o tome kako su Epidaurani osnovali Dubrovnik na morskoj strmeni (2) i kako je novi grad na njihovu jeziku po tome dobio ime (1). Donosi ih, međutim, u obrnutom redosljedu. Dukljanin pripovijeda još i drugo o osnivanju Dubrovnika i o njegovu imenu, o imenu koje su mu nadjenuli Slaveni, čega u Porfirogeneta nema. No ako se, kako smo ovdje učinili, izluči ono u čem se s njime podudara, vidi se odmah kako je u tome ta podudarnost potpuna. Ljetopis o tome ne donosi ništa što ne bi upravo tako bilo i u Konstantina. No to nije sve. Pri pomnijem se razmatranju razabire da među njima postoji ne samo potpuna podudarnost u sadržaju nego i dalekosežna podudarnost u izrazu. Pokazuje se to vrlo jasno premda pišu na različitim jezicima.

Osnivanje Dubrovnika obojica opisuju tako što kažu da su Epidaurani »sagradili grad«: οικοδομήσαντες αὐτό (tj. τὸ κάστρον) i *aedificaverunt civitatem*. To je bilo »na mjestima strmenite obale«: εἰς τοὺς ὑποκρήμνους τόπους i *in ripis marinis*. Da se u ovom drugom primjeru potpuno razabere dalekosežna podudarnost u izrazu obaju pisaca treba zahvatiti nešto šire. Grčki ὑποκρήμνος τόπος znači »mjesto strmenite obale, strmen, strmina«. To je upravo isto ono što znači i κρημνός jer tumačeći ime Dubrovnika Konstantin polazi od toga da ime Λαυσαῖοι/Ραυσαῖοι znači οἱ καθεζόμενοι εἰς τὸν κρημνόν »oni što stanuju na strmenitoj obali«. Grčki κρημνός znači i »strmina« i »ponor«, ali mu je osnovno i prvo značenje »strmenita obala«. Nasuprot tomu u Popa Dukljanina stoji *ripa*. Ta riječ znači »obala«, prvobitno samo rječna, a u kasnijoj antici i morska. No u srednjem vijeku upotrebljava se upravo u istom značenju kao grčko κρημνός »strmenita obala, strmen, strmina, ponor«. Lijepo to potvrđuju primjeri iz hagiografije: *Cum luderet cum quadam domina extra civitatem, ab ipsa impulsus cecidit per quandam ripam* — »Kada se igrala s nekom gospođom izvan grada, ona ju je gurnula te je pala niz neku strminu« (*Miracula b. Ambrosii Senesis, tomus 3. Martii*, p. 206) ili: *Iuvenis terram fodiens ripa desuper irruente letaliter est oppressus* — »Neki mladić je kopao zemlju i kad se odzogor urušila strmina, smrtno ga je prignječila« (*Miracula s. Antonii de Padua, tomus 2. Iunii*, p. 721).

U tom je značenju *ripa* vrlo dobro potvrđena u balkanskom romanitetu. O tome svjedoče rumunjski *ripa* »strmina, klanac«, makedorumunjski *aripa* »padina«, meglenorumunjski *râpa* »padina, kamen«, istorumunjski *arpe* »kamen, stijena«. Tu se jasno razabire kako u značenju te latinske riječi ulazi i predodžba kamenite strmine, obalne stijene. Tek veljotski (krčkoromanski) *raipa* potvrđeno je samo u značenju »obala, izgrađena gradska obala«. Zato se u Kalabriji (Reggio) javlja riječ *riva* u značenju »strmina, stijena«, jednako kao u romanskim jezicima Bal-

kana. Ta se riječ izvrsno prevodi na grčki s κρημνός. Značenjska jednakovrijednost grčke i latinske riječi pokazuje se i u tome što se u tumačenju imena *Ragusium* / 'Ραούσιον uvode kao prijevod iste dalmatskoromanske. Tako u Konstantina stoji: λέγεται ῥωμαῖσι ὁ κρημνός λαῦ — »zove se rimski strmenita obala *lau*«, a Dukljanin piše: *in ripis marinis quas Epidaurii lingua sua »laus« dicunt* — »na strmenitoj morskoj obali, kakvu Epidaurani na svojem jeziku zovu *laus*«. Odatle se vidi da se dalmatskoromansko λαῦ / *laus* na grčki prevodi kao κρημνός a na latinski kao *ripa* (*marina*). Time je pak sasvim nedvojbeno potvrđeno da te riječi sasvim precizno prevode jednu drugu.

K tomu dolazi još i to da u Konstantina Porfirogeneta ono τῆ ἐναλλαγῆ τῶν γραμμάτων ... 'Ραουσαίους τοῦτους ἐκάλεσεν — »zamjenom slova ... nazvala ih je Rauzejcima« u slobodnom opisu, ali sadržajno potpuno vjerno prepričava ono jednostavnije Dukljaninovo: ... *postea r pro l posita Ragusium appellata est* — »... poslije se zamjenom l sa r prozvaao Raguzij«. Tu je ta zamjena slova sasvim izričito navedena. Konstantin Porfirogenet samo govori o njoj podrazumijevajući njezinu očitost. Razlika je tek u tome što Dukljanin uvodi ime grada: *Lausim / Ragusium*, a Konstantin ime njegovih stanovnika: Λαυσαῖοι / 'Ραοισαῖοι. Zanimljivo je da i jedan i drugi zanemaruju pri tome malu razliku u pisanju. Dukljanin u *Ragusium* ubacuje bez objašnjenja jedno g kojega u *Lausium* nema, a Porfirogenet piše 'Ραουσαῖοι četverosložno naprama trosložnomu Λαυσαῖοι. Pri tome pretpostavljeni prvobitni oblik odgovara pisanju romanske riječi iz koje se izvodi (*laus* / λαῦ, a historijski potvrđen oblik imena piše se onako kako se i inače javlja u tih i drugih pisaca: *Ragusium* / 'Ραούσι(ον).

U obje verzije, Konstantinovoj i Dukljaninovoj, izvodi se romansko ime grada Dubrovnika od iste dalmatske riječi λαῦ „κρημνός“, / *laus »ripa* (*marina*)«. Ta je riječ potvrđena u toponimiji: *Laucellae* u Splitu (1171), *Lave* f. pl. u Rijeci Dubrovačkoj, *Lavi* m. pl. strme hridi na kojima je sagrađen Dubrovnik (Palmotić, Kavanjin), *Lovćen* u Crnoj Gori, *Launcello* u južnoj Francuskoj (1277), a javlja se i u talijanskim dijalektima: *rave* (Lucca), *laf* (Brescia), oboje »urušenje«, te *lave* »vulkanska lava«, zapravo »ono što se ruši« (Napulj). Odatle se vidi da je takva riječ doista postojala, pa se pokazuje i to da su obje verzije zasnovane na pouzdanu podatku. Ta se romanska riječ izvodila iz latinskoga *labes* f. »prosjedanje, propadanje, pad, survina, prosjedina«. Potkraj života se, međutim, Skok priklonio mišljenju da je to predindoevropska mediteranska riječ koja znači »kamen, stijena«. ⁵ Ipak bi zbog značenja navedenih talijanskih riječi, zbog srednjovjekovne dubrovačke toponimije (npr. *ecclesia sancti Michaelis de Labe* ili *ruga sancti Micaelis de labibus*), ⁶ a i zbog tumačenja što ga o postanku imena *Rhagusu* daje stari dubrovački kroničar Milecije (usp. dolje str. 15) starije tumačenje moglo biti ispravno. Usp. i ono λαῦ „κρημνός“ i ono *ripa desuper irru-*

⁵ Usp. P. Skok, *Les origines de Raguse, Slavia*, 10, Prag 1931, 449—456; isti, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 2, Zagreb 1972, 321.

⁶ Usp. Skok, *Origines*, 451.

ente, što sve ukazuje na obron i urušavanje kao temeljno značenje romanske riječi.

Dukljanin zove stari grad od kojega je potekao Dubrovnik *Epidauria civitas*. U Konstantina Porfirogeneta je to Πίταυρα, mjesto Ἐπίδαυρος *Epidaurum*, kako se taj grad zvao u antici. Oblik u kojem on navodi to ime potvrđen je i u drugim tekstovima: *Andree, archiepiscopo sanctae Pitauritanae ecclesie* (CD 1,1 (743) str. 1), *Vitali, archiepiscopo sancte Pitabritane sedis* (CD 1, 44 (1022) str. 61), *Petro archiepiscopo sancte Pitauritane sedis* (CD 1, 112 (1076) str. 143). Bezvučni dental javlja se u tom imenu još od antike: *Epitaur(o)* CIL 16, 17, a. 71 (Salona), *Fabrianus episcopus ecclesie Epitauritane* u aktima salonitanske sinode godine 530,⁷ a u ranom srednjem vijeku postaje pravilo: *Epitaurum id est Ragusium* (Ravennas 4, 16 = 208, 10), *Epitauron* (Ravennas 5, 14 = 379, 14), *Epitauron ubi nunc est Ratisium* (valjda: *Ragusium*, Guido 114 = 541, 25), *Epitaurum quod nunc dicitur Ragusium* (Dukljanin c. 6), *Epitaurus* (Toma Arhiđakon 10, ed. Rački str. 30), pa je u tom obliku ušlo i u slavensku pismenost: *стари градь Ёпитаврь* (savez Dubrovčana s bugarskim carem Ivanom Asenom proti srpskomu kralju Stefanu Urošu 15. 6. 1253, CD 4, 462, str. 531). Kada Dukljanin piše *Epidauria civitas* i *Epidaurii*, to je očito utjecaj klasičnoga jezika, koji u njegovo doba već pomalo jača da bi onda u humanizmu posve prevladao. Nema dakle dvojbe da je i neobičan oblik imena grada Epidaura Πίταυρα autentičan, ranosrednjovjekovni i dalmatskoromanski,⁸ pa se i odatle razabire da je Konstantin Porfirogenet crpio svoje podatke iz pouzdana vrela u kojem je stajao upravo takav oblik toga imena.

U svjetlu utvrđenih podudarnosti postavlja se pitanje o odnosu između Dukljaninove i Porfirogenetove verzije podataka o osnivanju Dubrovnika i tumačenja njegova imena. Ne može biti dvojbe da tu postoji neka veza među njima. Već je Šišić upozorio na to kako je malo vjerojatno da je Dukljanin imao pred sobom Konstantinovo djelo. Vijesti o osnivanju Dubrovnika jedino su u čem se ta dva pisca očito i nedvojbeno podudaraju. Trebalo bi dakle pretpostaviti da je Dukljanin doduše imao pred sobom Konstantina, ali da je uzeo samo tu vijest i ništa drugo. To nikako nije vjerojatno.⁹ Tomu treba još dodati i to da je *De administrando imperio* bio povjerljiv spis koji se nije čitao izvan carske kuće, pa je i po tome sasvim slabo vjerojatno da bi bio pristupačan Popu Dukljaninu.¹⁰ Ne može se dakle ozbiljnije pomišljati na to da je Porfirogenet bio izvor mlađem Dukljaninu. Ostaje tako kao jedino objašnjenje da su obojica crpila iz istoga vrela. To vrela je, kako je bilo pristupačno Dukljaninu, najvjerojatnije bilo domaće, dubrovačko.

⁷ Izdanje N. Klaić, *Historia Salonitana maior*, Beograd 1967, 81 (= S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, 1, Zagreb 1973, 52).

⁸ Usp. P. Skok, *Ortsnamenstudien zu De administrando imperio des Kaisers Constantin Porphyrogenetos*, *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, 4, München—Berlin 1928, 215.

⁹ Usp. F. Šišić, *Letopis Popa Dukljanina*, Beograd—Zagreb 1928, 146.

¹⁰ Usp. R. Katičić, »Bog Hrvata« u Konstantina Porfirogeneta, *Zbornik u čast Petru Skoku o stotoj obljetnici rođenja (1881—1956)*, Zagreb 1981, 238, bilj. 10.

Precizne tekstovne podudarnosti između dvaju pisaca pokazuju da su se obojica vrlo strogo držala svojega predloška i da su cijele izraze iz njega od riječi do riječi, ili ponešto prepričane, preuzeli u svoje spise. Time se ulazi u trag ranosrednjovjekovnom zapisu o Dubrovniku, vjerojatno dubrovačkom, starijem od polovice 10. stoljeća. Takav stari dalmatinski zapis bio je, kako se može pretpostaviti, latinski. U Konstantina Porfirogeneta imali bismo prema tome grčki prijevod odnosno parafrazu, a u Popa Dukljanina mlađu redakciju na jeziku izvornika. Podudarnost s Konstantinovim prijevodom pokazuje da je Dukljanin preuzimao riječi i izražajne sklopove staroga zapisa koji mu je služio kao vrelo.

Redosljed vijesti o osnutku Dubrovnika i o podrijetlu njegova imena u naša je dva pisca suprotan. Porfirogenet počinje svoj odlomak o Dubrovniku spomenom imena Rauzija, pa onda tumači odakle je to ime i da Rauzejci zapravo znači »oni koji sjede na strmenitoj obali«. Onda tek govori o Epidauru i o tome kako su ga Slaveni zauzeli, a bjegunci se naselili na strmini pošto su tamo sagradili grad. Tako se u njega dva puta govori o gradu na strmini. Dukljanin, naprotiv, govori prvo o tome kako su bjegunci Epidaurani sagradili svoj grad na strmoj obali, pa onda odmah dodaje i to kako je novi grad po tome dobio svoje ime. Tako se *ripae marinae* u njega spominju samo jedanput, dok su u Konstantina i κρημνός i ὑπόκρημνοι τόποι, pa se isto u njegovu tekstu spominje dva puta. Dukljaninovo je kazivanje sažetije i slijed mu je prirodniji. Može se stoga pretpostaviti da u njegovoj verziji nije sačuvan samo jezik nego i slijed kazivanja izvornoga zapisa. I ono što govori o zamjeni slovā, onako konkretno i jednostavno, bit će da je prvotno, a u grčkom prijevodu slobodno prepričano i razrađeno. Pomna usporedba obaju tekstova upućuje na to da su oba preuzeta iz istoga izvora i da mu je mlađa verzija, ona Dukljaninova, bliža i po tome što ga nije prevela na drugi jezik i po tome što je zadržala prvotni slijed izlaganja, a i prvotni način izražavanja, tamo gdje je u grčkom prijevodu slobodnije prepričano.

Dukljanin pripovijeda u 26. glavi o osnivanju Dubrovnika još nešto, čega nema kod Konstantina Porfirogeneta. Prema njegovu izvještaju nisu samo *homines Epidauriae civitatis* osnovali Dubrovnik nego i *Romani*, tj. Rimljani, koji su došli iz Rima s kraljevićem Pavlimirom-Belom. Njega su Slaveni bili pozvali da se vrati u svoju zemlju i sjedne na djeđovski prijestol.¹¹ Na to se neposredno nadovezuje pripovijest o osniva-

¹¹ Dukljanin pripovijeda da je Pavlimir-Belo bio unuk kralja Radoslava, koji se pred pobunom svojega zloga sina Caslava sklonio bio u Rim (glave 22 i 25–26). Dalje tamo stoji (glava 26): *Per idem tempus Romani parentes Belli, qui et Bellimirus, videntes quod non possint sustinere magnatum Romanorum insidias atque inimicitias, eo quod nolent se humiliare ac pacem cum inimicis facere, exeuntes omnes de civitate una cum Bello, uxoris et filiis ac filiabus, milites numero quingenti, acceptis parvulis et mulieribus, venerunt Apuliam. Inde intrantes naves, transfretaverunt in partes Dalmatiae. Venerunt ad portum qui Gravosa dicitur et Umbra. Miserunt enim Sclavi Bello, qui et Pavlimirus, nuncios ut veniret accipere regnum patrum suorum et hac de causa secuti sunt illum parentes eius. Igitur descendentes de navibus, construxerunt castellum et habitaverunt ibi — »U isto*

nju Dubrovnika: *Audientes homines Epidauriae civitatis qui per silvas et montana manebant quod Bellus cum Romanis venissent et castellum fecissent, congregantes se venerunt et una cum ipsis aedificaverunt civitatem supra mare in ripis marinis...* — »Kad su čuli ljudi iz grada Epidaura koji su boravili po šumama i brdskim predjelima da su došli Belo i Rimljani i da su sagradili utvrdu, skupili su se i došli te zajedno s njima sagradili grad na moru na strmenitoj morskoj obali...« i dalje kako je naprijed već navedeno (v. gore str. 8—9).

Epidaurani po toj predaji nisu osnovali Dubrovnik sami. S njima su ga osnovali i Rimljani, *Romani*, kako Dukljanin ističe ponavljajući upravo taj naziv.¹² Već je Šišić zaključio da ta predaja dolazi odatle što su »Dubrovčani« dobro pamtili svoje drevno *romansko* podretlo.¹³ Može se mirno ići i dalje te reći da je to etiološka legenda koja objašnjava zašto se Dubrovčani od starine zovu *Romani*. Ne samo vlaški pastiri, Rumunji, nego i stanovnici carskih dalmatinskih gradova čuvali su taj naziv kao svoje posebno etničko ime.¹⁴ U kasnije vrijeme, kad je u latinskom *Romanus* inače značilo samo stanovnika grada Rima, to je ime zbunjivalo i nije se više razumjelo zašto se i dalmatinski građani tako zovu. Objašnjenje se tražilo u legendama kojih se sadržaj svodio

su vrijeme Rimljani, rođaci Belovi, koji se zvao i Belimir, jer nisu mogli podnositi zasjede i neprijateljstvo rimskih velikaša, zato što se nisu htjeli poniziti i sklopiti mir s neprijateljima, otišli svi iz grada skupa s Belom, suprugama, sinovima i kćerima, vojnika pet stotina na broj, a uzeli su sa sobom djecu i žene, došli su u Apuliju. Odande su, ukrcavši se u brodove, preplovili u predjele Dalmacije. Došli su do luke koja se zove Gruž i Umbla. Poslali su, naime, Slaveni glasnike Belu, koji se zvao i Pavlimir, da dođe i primi kraljevstvo svojih otaca i iz toga su razloga pošli s njim i njegovi rođaci. Sišli su dakle s brodova, sagradili utvrdu i nastanili se ondje«. Tekst koji se neposredno nastavlja na ovaj naveden je gore odmah iza ove bilješke.

¹² Usp. i bilj. 11.

¹³ Usp. Šišić, *Letopis*, 442—443.

¹⁴ O tome izričito svjedoči Konstantin Porfirogenet, *De adm. imp.* 29, 49—53: Οἱ δὲ λοιποὶ Ῥωμαῖοι εἰς τὰ τῆς παραλίας κάστρα διεσπάρησαν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν Δρακουσίν ἀντά, ἀντὶ εἰσὶν τὰ Δεκάτερα, τὸ Ῥαούσιον, τὸ Ἀσπάλαθρον, τὸ Τετραγύριον, τὰ κιάθωρα, ἡ Ἄρβη, ἡ Βέκλα καὶ τὰ Ὀψαρα, ἄντινων καὶ οἰκήτορες μέχρι τοῦ νῦν Ῥωμαῖοι καλοῦνται — »A ostali Romani spasili su se u utvrđene gradove na moru, i drže ih sve do danas. To su Kotor, Dubrovnik, Split, Trogir, Žadar, Rab, Krk i Osor, kojih se stanovnici sve do danas zovu Romani«. To bilježe i latinski pisci. Tako Anali Franačkoga kraljevstva uz godinu 817: ...*legatum Leonis imperatoris de Constantinopoli pro Dalmatinorum causa missum, Niciforum nomine, suscepit... et quia res ad plurimos et Romanos et Sclavos pertinebat...* — »...primio je poslanika cara Leona, po imenu Nikefora, koji je bio poslan iz Carigrada radi spora među Dalmatincima... i jer se stvar ticala vrlo mnogih i Romana i Slavena...« (*MGH, Scriptores*, 1, 203). O istom tom poslanstvu pripovijeda i život cara Ludovika, gl. 27: *Legatio autem... erat de finibus Dalmatorum, Romanorum et Sclavorum* — »A poslanstvo je pak... bilo o granicama Dalmatinaca, Romana i Slavena« (*MGH, Scriptores*, 2, 621). Mletački kroničar Ivan Đakon opisuje doček dužda Petra II. Orseola 998. u Osoru ovako: *Deinde vastum velificando aequor Absarensem ad urbem delati sunt. Ubi non modo cives, verum omnes de jinitimis tam Romanorum quam Sclavorum castellis convenientes, tanti ospitis adventum se praevenisse gaudebant* — »Zatim, jedreći po otvorenom moru, doplovili su do grada Osora. Tamo su ne samo građani nego i svi što su se skupili iz susjednih utvrđenih naselja, kako romanskih tako slavenskih, bili radosni što su došli u susret dolasku tako uglednoga gosta«.

na to da stanovnici dalmatinskih gradova potječu iz Rima. Konstantin Porfirogenet zabilježio je o tome splitsku legendu.¹⁵ Ona je bila vezana za cara Dioklecijana, čija je uspomena u Splitu ostala trajno živa. Tamo se pripovijedalo da je Dioklecijan naselio u Dalmaciju ljude iz samoga Rima, pa su oni po tom svojem podrijetlu zadržali ime *Romani*. U Dubrovniku se opet, kako vidimo, to ime tumačilo time da su osnivači grada uz preživjele Epidaurane bili i neki izbjeglice iz samoga Rima. A slavenska predaja o dobrom kralju Radoslavu, koji se pred progonom svojega zloga sina sklonio u Rim, i o njegovu unuku Pavlimiru, koji je tamo odrastao, a onda se vratio da vlada nad kraljevstvom svojih predaka, dala je zgodan okvir za legendu o Rimljanima kao osnivačima Dubrovnika. Iako pripovijest o njima kako je čitamo kod Dukljanina nije jako stara jer je nastala u vrijeme kad su autentične historijske uspomene na zbivanja u najranijem srednjem vijeku bile već potpuno izbljedjele, ipak sadrži elemenat stare dubrovačke predaje. Lako je zamisliti da je podatak o Rimljanima kao suosnivačima Dubrovnika bio već sadržan u onom starom zapisu kojim su se kao izvorom služili Porfirogenet i Dukljanin. Razumljivo je da Konstantin nije iz njega preuzeo tu vijest o Rimljanima jer je etničko ime *Romani* za sve dalmatinske gradove tumačio onako kako se o tome pripovijedalo u Splitu.

Sve te pretpostavke, što se nameću pri pomnijoj usporedbi Konstantina Porfirogeneta i Popa Dukljanina, potvrđuje Milecijeve kronika, pisana u nezgrapnim heksametrima, koje su se fragmenti sačuvali u Analima Nikše Ranjine, djelu dubrovačke historiografije 16. stoljeća.¹⁶ Malo se zna o autoru Milecijeve kronike i o vremenu kada je nastala. Stoga se o tome razilaze mišljenja istraživača. Obično se misli da ona pripada 14. stoljeću jer se u njoj pod godinom 1333. spominje srpski car Stefan Dušan kao živ vladar kojemu pisac želi uspjeh i mir.¹⁷ Ipak se pomišlja i na to da su bitni slojevi toga teksta stariji i da pripadaju 13. pa čak i 12. stoljeću.¹⁸ Ali na jedinom mjestu gdje se spominje Milecijevo ime kaže se da je on svjedok kako je 1026. nađena glava svetoga Vlaha.¹⁹ Zato neki misle da je ta kronika nastala u 11. stoljeću i da ono što u njoj stoji o osnivanju Dubrovnika sigurno pripada tom njezinu najstarijem sloju.²⁰ No Milecije na tom mjestu, strogo uzevši, svjedoči

¹⁵ De adm. imp. 29, 1—7.

¹⁶ Usp. izdanja: A. K. Matas, *Miletii versus*, *Biblioteka za povijest dalmatinsku od J. Gelčića*, dio 1, Dubrovnik 1882, 9—12; N. Nodilo, *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. 14, *Scriptores*, vol. 1, Zagreb, JAZU, 1883.

¹⁷ Usp. N. Nodilo, *Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka, Rad JAZU*, 65, Zagreb 1883, 29—30.

¹⁸ Usp. Nodilo, nav. mj; Šišić, *Letopis*, 51.

¹⁹ Ranjini anali, izd. Nodilo, str. 211; V. Gortan — V. Vratović, *Hrvatski latinisti*, 1, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 2, Zagreb 1969, 76—77: *Cum quibus et Blasii constat caput esse repertum / Millenus vicenus sextus cum foret annus. / Hos versus edidit Miletius hic, inde testis*. To je V. Gortan preveo ovako: »Zajedno s njima, kako je utvrđeno, pronađena je i glava sv. Vlaha kad je tekla godina tisuću dvadeset šesta. Ove je stihove sastavio Milecije, koji je tome bio svjedokom«. Iz latinskoga se teksta, međutim, ne razabire da li je Milecije svjedok nalaza ili toga da je utvrđeno kako i kada je nađena glava svetoga Vlaha.

²⁰ Usp. Lučić, *Povijest*, 20.

samo o tome da je utvrđeno kako je 1026. nađena glava svetoga Vlaha.²¹ Odatle se ne može zaključiti da je on tada živio. Njegov izraz prije upućuje na suprotno. No kako god to bilo, ne može se polaziti od toga da vijesti o postanku Dubrovnika kako su stajale u Milecijevoj kronici pripadaju baš najstarijem njezinu sloju.

U jednom ulomku te kronike sačuvan je opis osnutka Dubrovnika. U njem se odmah prepoznaje bliskost s vijestima Konstantina Porfirogeneta i Popa Dukljanina.²² Milecijevi stihovi sadrže o tome verziju zasnovanu na tekstu istoga vrela kao i njihovi izvještaji: *Quidam Romani destructa sic Epidauro / Bellum civile fugientes forte subintrant / Portum Dalmatiae qui Gravosius vocatur. / Hic pariter inopis fugientes ex Epidauro / In magnis ripis, ubi nunc est urbs Rhagusina, / Castellum statuunt monitis actuque Ioannis / Qui iam praedictae fuit archiepiscopus urbis. / Quam arcem vivi tutam munimine saxi, / Aspectu horrendo, praelcelso in vertice montis, / Hoc castrum vocitat Epidaurica lingua Labusa, / Namque ripa sonat hoc idiomate labes. / A magnis ripis nomen traxere priores; Nunc L in R, G pro B mutando moderni / Rhagusam dicunt . . .* — »Kad je Epidaur bio tako razoren, neki su Rimljani bježeći od građanskog rata slučajno uplovili u dalmatinsku luku koja se zove Gruž. Tu su zajedno s njima siromasi što su pobjegli iz Epidaura na moćnim obalnim strminama, gdje je sada grad Dubrovnik, sagradili utvrdu na poticaj i pod djelatnim vodstvom Ivana, koji je već bio nadbiskup spomenutoga grada. Tu tvrđavu, sigurno utvrđenu živim kameonom, strašna izgleda na visokom gorskom vrhu, taj tvrdi grad epidaurski jezik zove Labusa, naime strmenita se obala na tom narječju čuje kao *labes*. Stari su nadjenuli to ime prema moćnim obalnim strminama; a sada ga današnji ljudi mijenjajući L u R, G za B, zovu Ragusa . . .«

Već je na prvi pogled uočljiva velika podudarnost s pripovijedanjem Popa Dukljanina. Isti je slijed izlaganja, isti su bitni podaci, jednako se kao osnivači grada javljaju došljaci iz Rima i s njima Epidaurani koji su preživjeli razaranje svojega grada. Pored toga su tu i podudarnosti u pojedinostima. Prema Dukljaninovu: *. . . transfretaverunt in partes Dalmatie. Venerunt ad portum qui Gravosa dicitur*²³ stoji Milecijevo: *subintrant portum Dalmatie qui Gravosius vocatur*. Naprama Dukljaninovu: *homines Epidauriae civitatis . . . una cum ipsis aedificaverunt civitatem supra mare in ripis marinis* stoji Milecijevo: *hic pariter inopis, fugientes ex Epidauro, . . . in magnis ripis castellum statuunt*. Tu treba upozoriti i na to da se u Dukljaninovu tekstu javlja dvojstvo *castellum / civitas*, a u Milecijevu *castellum / urbs*. Nadalje se jezik na kojem je nadjenuto ime *Lausium*, poslije *Ragusium*, odnosno *Labusa*, poslije *Ragusa*, u Dukljanina opisuje s *Epidaurii lingua sua*, a u Milecija kao *Epidaurica lingua*. To su dosta dalekosežne podudarnosti, jednako u općem sadržaju kao i u pojedinostima izraza.

²¹ Usp. bilj. 19.

²² Ranjinini anali, izd. Nodilo, 174.

²³ Usp. bilj. 11.

Kako god ne može biti dvojbe o tome da između Popa Dukljanina i Milecija postoji uska veza, da su to dvije verzije istoga izvještaja o postanku Dubrovnika, ipak je Šišić prikazao stvari odviše jednostrano ističući samo zavisnost Mileciju od Dukljanina, ako i jest dopuštao da su se za opis osnutka Dubrovnika obojica mogla služiti starijim dubrovačkim vrelom.²⁴ Pri pomnijem razmatranju pokazuje se, naime, da nije tek dopušteno, nego da se upravo mora pomišljati na to. U Mileciju pripovijedanju dolazak Rimljana nije povezan s pričom o Pavlimiru i tako nije stavljen u okvir dinastičke povijesti »Kraljevstva Slavena«. Tu nema onoga što je u Dukljanina doista Dukljaninovo. U Milecija je prepričan samo dubrovački zapis. U Dukljaninovu su pripovijedanju oba motiva spojena dosta nespretno, tako da se još razabire kako je jedno drugomu strano tijelo. Tek pošto je ispričao kako su Rimljani, oko Pavlimira, napustili Rim jer im je tamo život postao nesnosan i stigli u Gruž, tek onda Dukljanin kaže da su to zapravo Slaveni pozvali Pavlimira na djedovski prijestol i da je zato sva njegova rimska rodbina pošla s njim. Tu je još jasno vidljivo kako su mehanički spojene priče o Rimljanima izbjeglicama što skupa s preživjelim Epidauranima osnivaju Dubrovnik i priča o povratku kraljevića Pavlimira na prijestolje svojih otaca. To je dobro osjetio Orbini ili redaktor one latinske verzije Dukljaninova ljetopisa koju je on prevodio na talijanski. U tom se prijevodu pripovijeda da su Slaveni pozvali Pavlimira tek kad su saznali da je stigao u Gruž. Tu, dakako, nema ništa o tome da je rimska rodbina pošla s Pavlimirom jer je znala da ga na drugoj obali Jadrana čeka kraljevstvo²⁵. Jasno se dakle razabire kako je Dukljanin vijesti dvaju izvora pomalo nespretno spojio u jednu. U njegovu dubrovačkom izvoru nije

²⁴ Usp. Šišić, *Letopis*, 51—52: »Iako su ovi stihovi tek fragmenat veće danas nepoznate i izgubljenе celine, ipak je i to dosta, da se jasno vidi, kako se njegov autor koristio *Letopisom* Popa Dukljanina. ... Milecijev tekst nije doduše na tome mestu potpuno sačuvan, no ipak vidi se, da je autor ovde imao pred sobom priču o Pavlimiru u onoj verziji, kako ju je zabeležio i Pop Dukljanin, verovatno po nekim ranijim dubrovačkim beleškama. No ako i jest ovde dopušteno pomišljati na upotrebu nekoga trećega starijega izvora...«

²⁵ Šišić, *Letopis* 319—320: *Alli quali Bello desideroso di compiacere, gli fece traggere da Puglia in Dalmatia, in un luogo chiamato Gravosa. Là dove Pavlimiro oltre le mogli et figlioli delli parenti, fu accompagnato da cinque cento soldati. Questa sua venuta intendendo gli Slavi, subitamente gli mandano ambasciatori, pregandolo di voler venire da loro, e tor' il possesso del regno, che a lui di ragione spettava. Alle preghiere de' quali condescendendo Pavlimiro, e smontato in terra, nelle ripe vicine cominciò fabricare una rocca, acciò che se per avventura gli fusse necessario di tornare in dietro, avesse un luogo per potere sicuramente ritirarsi —* »A Belo im je želio ugoditi pa ih je dao prevesti iz Apulije u Dalmaciju, na mjesto koje se zove Gruž. Onamo je Pavlimira osim žena i djece rođakā pratio pet stotina vojnika. Kad su Slaveni saznali za taj njegov dolazak, odmah su mu poslali poslanike moleći ga da izvoli doći k njima i uzeti u posjed kraljevstvo koje mu je s dobra razloga pripadalo. Pavlimir je udovoljio njihovim molbama, iskrcao se na kopno i počeo na tamošnjim obalnim strminama obrađivati jednu stijenu, da bi, ako slučajno bude prinuđen da se vrati natrag, imao mjesto na koje se može povući u sigurnost«. Sve je to u Dukljaninovu izvorniku drukčije. Orbini je izgadio grubosti što su ostale od spajanja dvaju motiva iz dva razna vrela u jednu priču. Objasnio je i to zašto je Pavlimir gradio tvrđavu na obali kada je zapravo kretao u zaleđe da preuzme svoje kraljevstvo.

bilo govora o Pavlimiru-Belu nego samo o izbjeglicama koji su otišli iz Rima zbog domaćega razdora i trzavica.²⁶

Vrlo je znatno to što Milecije spominje epidaurskog nadbiskupa Ivana i kaže da je on poticao i djelatno predvodio osnivanje Dubrovnika.²⁷ Time se uspostavlja kontinuitet između epidaurske i dubrovačke crkve, a to je glavni sadržaj koji se očekuje pri predaji o tome da su izbjegli građani razorenoga grada osnovali u blizini novi. Isto kao i u Splitu tako je i u Dubrovniku predaja o osnutku legitimirala pretenzije crkvenoga sjedišta u gradu koji takva sjedišta nije imao u antici. Naslov nadbiskupa, kakav se tu daje Ivanu, sugerirao je u mlađe doba da se radi o metropolitu, pa se čini da je ta predaja služila u sporu s Barom oko metropolitanske vlasti u Gornjoj Dalmaciji, a bila je i argument protiv salonitanskih pretenzija splitske crkve. Sam naslov, međutim, nije historijski neispravan, tek ne znači da se doista radilo o metropolitanskoj vlasti. U 8. stoljeću, za vrijeme ikonoboračkih careva, biskupi dalmatinskih gradova, kao sufragani carigradskog patrijarha, imali su status samostalnih nadbiskupa izvan sastava metropolija. Jednak su položaj imali biskupi u južnoj Italiji i na Siciliji.²⁸ Dubrovački je jednako kao i splitski biskup imao rang i naslov nadbiskupa i prije nego je postao metropolit. Konstantin Porfirogenet nije iz starog dubrovačkog vrela preuzeo taj podatak jer se u svojem izlaganju nikako nije osvrtao na crkvenu povijest, čak niti kada je pisao o Splitu, gdje se o tome baš u njegovo vrijeme moglo osobito mnogo reći. Pop Dukljanin također nije preuzeo taj podatak. On je u sporu oko metropolitanske vlasti u Gornjoj Dalmaciji podupirao Bar i dukljansku crkvu, kojoj je i sam pripadao, pa nije iznosio podatke na koje se kao na argumente oslanjao Dubrovnik.

²⁶ Šišić, *Letopis*, 442 misli doduše da je priča o Pavlimiru bitna sastavnica dubrovačke predaje: »Jezgra ovih glava jeste priča o Pavlimiru, tobožnjem osnivaču grada Dubrovnika, ali povezana s drugom nekoć nezavisnom pričom o trebinjskom vladaru Belu i njegovim borbama s raškim velikim županom Ljutomirom, koji najzad pogiba. Tako su se obe ličnosti slile u jednu — Belo Pavlimir. Već je tom konstatacijom rečeno, da je priča o Pavlimiru dubrovačkoga postanja, a ona druga o Belu, neka lokalna trebinjska priča«. Više s time u vezi str. 442—446. Taj svoj zaključak zasniva Šišić na tome da Milecije tobože poznaje istu priču o Pavlimiru kao i Dukljanin (usp. bilj. 24). U Milecija se, međutim, uopće ne spominje Pavlimir, nego samo *Roman*. Tvrdnja da je on preuzeo predaju o Pavlimiru kao osnivaču Dubrovnika nema temelja. Već samo ime Pavlimirovo stilistički pripada onomastiku Dukljaninovih slavenskih vladara i očito je iskonstruirano, kao i mnoga druga od njih. Šišić, *Letopis*, 443 ispravno je uočio da su imena dvaju kraljevića, sina i unuka kralja Radoslava, oba rođena u Rimu: Petrislav i Pavlimir, konstruirana kao »hibridna« slavenska imena prema imenima rimskih apostola-mučenika Petra i Pavla. I po tome se lijepo razabire da Pavlimirov lik pripada Dukljaninu, a ne staroj dubrovačkoj predaji.

²⁷ *Praedicta urbs* nije Dubrovnik, premda se neposredno ispred toga spominje *urbs Rhagusina*, nego Epidaur. To je, naime, u ovom fragmentu »već spomenuti grad«. Vidi dolje oko bilj. 39.

²⁸ Usp. J. Darrouzès, *Listes épiscopales du concile de Nicée (787)*, *Revue des études byzantines*, 33 (1975), 20, 24—26, 56—60, 63—64, 68; R. Katičić, *Imena dalmatinskih biskupija i njihovih biskupa u aktima ekumenskoga koncila u Nijskoj godine 787*, *Filologija*, 11, Zagreb 1982—1983, 78—79.

Ipak se i u predaji Dukljaninova teksta otkriva trag vijesti o nadbiskupu Ivanu. Ludovik Crijević Tuberon je u svojem historijskom djelu *Commentarii de temporibus suis libri XI*, nastalom na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće, u vezi s osnivanjem Dubrovnika, napisao ovo: *Et ne quid novae civitati deesset pontificem Epidaurium, quem Diocleatis auctoris annales Ioannem nominant, amissa priori sede, Burni agentem praesulem Ragusanum Romano pontificie annuente designat atque a ditone Salonitani antistitis eximi curat, licet eodem fere tempore Salonae quoque ab Ugris eversae sint* — »I da ništa ne bi nedostajalo novom gradu uz pristanak rimskoga svećenika odredio je epidaurskog svećenika, kojega anali dukljanskoga pisca zovu Ivanom, a pošto je izgubio prijašnje sjedište, boravio je u Župi Dubrovačkoj, za kolovođu dubrovačkoga i pobrinuo se da bude izuzet ispod vlasti salonitanskoga predstojnika, premda su gotovo u isto vrijeme Ugri razorili Salonu«.²⁹ U manjem djelu o Dubrovniku piše Tuberon ovo: *Satis enim constat Epidaurios qui tunc patriae supersites erant suasu maxime pontificis eorum, quem Diocleatis auctoris annales Ioannem nominant, ... in novam urbem commigrasse* — »Dovoljno je naime utvrđeno da su se Epidaurani koji su tada nadživjeli svoju domovinu najviše na nagovor svojega svećenika, kojega anali dukljanskoga pisca zovu Ivanom, ... preselili u nov grad«.³⁰

U Dukljaninovu tekstu kakav je došao do nas nema spomena o epidaurskom biskupu Ivanu. Ali u rukopisu kojim se služio Tuberon on se spominjao isto onako kao i u Milecijevoj kronici. Najverojatnije su to bile nadopune unesene u taj tekst u Dubrovniku iz starih zapisa tamošnje crkve koji su poslužili kao izvor i Konstantinu Porfirogenetu, i Popu Dukljaninu i Mileciju.³¹

Samostalan položaj Milecijev u tekstovnoj predaji staroga dubrovačkog zapisa pokazuje se u jednoj potankosti u kojoj se on podudara samo s Konstantinom Porfirogenetom, a ne s Popom Dukljaninom. To je njegov izraz *in magnis ripis, ubi nunc est urbs Rhagusina, castellum statuunt* — »na moćnim obalnim strminama, gdje je sada grad Dubrovnik, sagradili su utvrdu« naprama Konstantinovu *εις τούς ὑλοκρήμους τόπους κατέκρησαν, ἐν ᾧ ἔστιν ἀρτίως τὸ κάστρον, οἰκοδομήσαντες αὐτό* — »nastanili su se na mjestima strmenite obale, tamo gdje je upravo sada grad, pošto su ga sagradili«. To su obojica očito preuzela iz svojega zajedničkog izvora. Dukljanin je zanemario tu podrobnost, ali je, kako se razabire iz Konstantinove grčke verzije, zadržao izvorno *aedificaverunt*, čemu potpuno odgovara Konstantinovo *οἰκοδομήσαντες*, tek što je stavljeno u podređenu participijalnu konstrukciju. Milecije je to, kao i mnogo drugoga, prepričao slobodnije i mjesto izvornoga *aedificaverunt* stavio *statuunt*, u historijskom prezentu. Odnos triju verzija u

²⁹ Izdanje J. G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, 2, Vindobonae 1746, 192.

³⁰ *Commentariolus Ludovici Cervarii Tuberonis de origine et incremento urbis Rhacusanae, Rhacusii* 1790, 9—10.

³¹ Usp. Šišić, *Letopis*, 445—446: »U nama poznatim tekstovima Letopisa Popa Dukljanina (Orbinovu i Lucijevu) tih mesta nema. To su jamačno bile glose dubrovačkog postanja«.

kojima nam se prelama tekst njihova predloška, stari zapis dubrovačke crkve, pokazao se sada sasvim jasno. Razabire se već i to da je do neke mjere moguća i njegova rekonstrukcija.

Na temelju rezultata dosadašnjega razmatranja može se sada pokazati da se ista tekstovna predaja javlja u još jednoj verziji, za koju se do sada općenito smatralo da nema nikakve veze s vrelima što su se ovdje razmatrala. Poznato je da Toma, arhiđakon splitski, također donosi legendu o postanku Dubrovnika. Ta se legenda smatra povijesno nepouzdanom, a sasvim je nepoznat ostao i izvor iz kojega ju je Toma preuzeo.³² U njega se o tome čita ovo (c. 8, ed. Rački str. 30): *Per idem fere tempus quidam advene, ut ferunt, Romana urbe depulsi, non longe ab Epitauru ratibus applicuerunt. Erat autem Epitaurus episcopalis civitas, Salonitane ecclesie suffraganea; quod ex epistola beati Gregorii pape conicimus quam misit Natali archiepiscopo Salonitano arguens ipsum quia absque auctoritate sinodali quendam Florentium Epitauritane ecclesie episcopum pro quibusdam iniectis criminibus sed non probatis deposuerat. Cuius causam comisit predictus papa suo subdiacono Antonio, quem in Salonam fuisse missum superius memoravimus. Pre-notati ergo advene sedem sibi in illis partibus collocantes, civitatem Epitaurum sepius impugnantes nimium atriverunt, atritamque ceperunt, et captam in solitudinem redegerunt. Homines autem cum eis permixti sunt, et facti sunt populus unus. Edificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo. Ex eo tempore conari ceperunt pallium suo episcopo optinere — »Gotovo u isto vrijeme neki su došljaci, kako pričaju, protjerani iz grada Rima, pristali brodovima nedaleko od Epidaura. Epidaur je pak bio biskupski grad podređen salonitanskoj crkvi; to zaključujemo po pismu blaženoga Grgura pape koje je poslao Natalu, salonitanskom nadbiskupu, i u njem ga kori što je bez saborskoga zaključka svrgnuo nekog Florencija, biskupa epidaurske crkve, za neke optužbe koje su bile podignute na nj, ali ne i dokazane. Njegov je predmet spomenuti papa povjerio svojem podđakonu Antoniju, za kojega smo gore spomenuli da je bio poslan u Salonu. Ti dakle pridošlice, o kojima je već bila riječ, smjestili su sebi sjedište u onim predjelima i češće su napadali grad Epidaur, pa su ga jako oslabili, i oslabljen osvojili, i osvojen opustošili. A ljudi su se s njima izmiješali, i postali su jedan narod. Sagradili su Raguzij i nastanili se u njem. Od toga vremena stali su pokušavati da dobiju palij za svojega biskupa«.*

U tom se pripovijedanju odmah razabiru dva dijela. Jedno je predaja o postanku Dubrovnika, a drugo komentar uz nju. Na spomen grada Epidaura umetnuto je tumačenje zasnovano na pismu pape Grgura Velikoga. Poznato je da se u srednjovjekovnom Splitu znalo za ta pisma i da se Toma služio njima kad je prikazivao prilike u kasnoantičkoj Saloni i djelovanje njezinih tadašnjih nadbiskupa.³³ Očita je i pobuda za umetanje toga tumačenja. Iz pisma pape Grgura razabire se nedvoj-

³² Usp. Gu n j a č a, *Ispravci i dopune*, 1, 229.

³³ Usp. F. Bulić — J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa*, Zagreb 1921, 41—67 i 74—84; Katičić, *Vetustiores*, 18.

beno da je epidaurski biskup tada bio sufragan salonitanskoga metropolita. To je dakle bio pravi rimski red, najviše mjerilo hijerarhijskih odnosa u crkvi, a pretenzije dubrovačkoga crkvenog sjedišta da i ono bude metropolija pokazuju se kao novotarija. Splitskoj je crkvi bilo stalo da to istakne i potkrijepi. Stoga su iz papinskoga pisma u tom tumačenju preuzeti karakteristični detalji, ne samo ime sv. Grgura Pape, nego i salonitanskoga nadbiskupa Natala, epidaurskoga biskupa Florencija i papinskoga povjerenika podđakona Antonija.³⁴ Time se isticalo koliko je prvotna hijerarhijska ovisnost epidaurske crkve o salonitanskoj dokumentarno potkrijepljena. Ne znamo samo je li sam Toma dodao to tumačenje vijesti o postanku Dubrovnika ili je imao pred sobom stariji splitski tekst u kojem je to već bilo učinjeno. Oboje je jednako moguće. Tek se iz formulacije toga tumačenja vidi da mu je upravo Toma dao oblik u kojem ga čitamo u njegovu historiografskom djelu.

Kada se izluči taj splitski dodatak, podjednako tendenciozan i dobro dokumentiran, ostaje sama vijest o postanku Dubrovnika. Ona sada više i nije toliko različita od predaje kakva se nalazi u Popa Dukljanina i u Milecija. Glavna je razlika ta što su u Tome došljaci Rimljani ti koji su osvojili i razorili Epidaur. Dalje teče sve jednako. Epidaurani koji su preživjeli propast svojega grada pridružuju se Rimljanima i zajedno osnivaju Dubrovnik: *Homines autem cum eis permixti sunt, et facti sunt populus unus. Edificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo* — »A ljudi su se s njima izmiješali, i postali su jedan narod. Sagradili su Raguzij i nastanili se u njem«. Izraz *facti sunt populus unus* karakterističan je za Tomu. U 7. glavi svojega djela on kaže o Slavenima koji su došli s Gotima i o stanovnicima stare Kurecije: *facti sunt gens una* (ed. Rački str. 25—26). Zanimljivo je da Toma tu sasvim precizno razlikuje *populus*, što pristaje kršćanima i podanicima carstva, kakvi su bili Rimljani i Epidaurani što su osnovali Dubrovnik, i *gens*, što odgovara rodovskoj vlasti, pa se on tu vrlo precizno pridržava ranosrednjovjekovne terminologije.

Dalje se onda pokazuje nešto sasvim neočekivano. Ono Tomino *edificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo* — »sagradili su Raguzij i nastanili se u njem« tekstovno je sasvim podudarno s Porfirogenetovim εἰς τοὺς ὑποκρήμνους τόπους κατάρκησαν, ἐν ᾧ ἔστιν ἀπρίως τὸ κάστρον, οἰκοδομήσαντες αὐτό — »nastanili su se na strmenitim mjestima, tamo

³⁴ Glavna su izdanja pisma pape Grgura Velikoga podđakonu Antoniju od listopada 592. godine ova: Registri, lib. 3, ep. 9; Mansi Conciliorum collectio 9, p. 1139; Farlati, *Illyricum sacrum*, 2, p. 232; 6, p. 5; I. Kukuljević Sakcinski, *Codex diplomaticus*, 1, nr. 9, p. 13; Jaffè, *Regesta Romanorum pontificum*, nr. 848; F. Bulić, S. Gregorio Magno papa nelle sue relazioni colla Dalmazia (a. 590—604), *Supplemento al Bulletino di archeologia e storia dalmata a. 1904*, n. 1—3, Split 1904, doc. 10, str. 26. Rački, *Documenta*, p. 240 donosi sadržaj toga pisma s originalnim citatima ključnih izreka. Spor nadbiskupa Natala s biskupom Florencijem spominje se i u pismu pape Grgura jaderskom biskupu Sabinijanu od prosinca 597: Registri, lib. 8, ep. 10; Mansi, *Conciliorum collectio*, 10, p. 93; Farlati, *Illyricum sacrum*, 2, p. 269; 6, p. 5; Kukuljević, *Codex diplomaticus*, 1, nr. 36, p. 24—25; Jaffè, *Regesta*, nr. 1132; Bulić, S. Gregorio, doc. 25, str. 38—39.

gdje je upravo sada grad, pošto su ga sagradili«. A da taj κάστρον — »grad« nije drugi nego Ῥαούσιον) — *Ragusium* izlazi jasno iz Konstantinova konteksta. Očito je odnos između kazivanja Tome Arhiđakona i Konstantina Porfirogeneta tu takav kao da jedan prepričava drugoga upotrebljavajući pri tome iste izraze. To može potjecati samo odatle što jedan i drugi prepričavaju, izravno ili neizravno, isti predložak. Tomin mu je izraz čak, čini se, bliži nego stilistički razvedeni obrati Konstantinovi. Njegovo *aedificaverunt et habitaverunt in eo* djeluje prvotnije nego Konstantinovo *κατῳκησαν οἰκοδομήσαντες αὐτό*. Pokazuje se tako da je Toma Arhiđakon pričajući o postanku Dubrovnika tekstu- alno ovisan o onom istom starom dubrovačkom zapisu za koji već znamo da su o njemu ovisni Konstantin Porfirogenet, Pop Dukljanin i Milecije kad pričaju o istom predmetu. Tako se za rekonstrukciju toga teksta našao još jedan, i to doista nečekan svjedok.

Ako se sad u svjetlu te tekstovne podudarnosti između Tome Arhiđakona i Konstantina Porfirogeneta razmotri pričanje Popa Dukljanina, pokazuje se da je karakteristični izraz staroga zapisa ostavio traga i u njega. Pišući kako su Rimljani s Pavlimirom stigli u Gruž, on veli: *Igitur descendentes de navibus construxerunt castellum et habitaverunt ibi* — »Sišli su dakle s brodova, sagradili utvrdu i nastanili se ondje«. ³⁵ Nema dvojbe da se tu tekstovno zrcali isti predložak. Potvrđuje se time i to da Tomino *aedificaverunt . . . et habitaverunt in eo* čuva izraz zajedničkoga predloška.

Kod Popa Dukljanina došlo je tu do zanimljivog udvojenja. U njega prvo Rimljani s Pavlimirom grade utvrdu, podrazumijeva se da je ona blizu Gruža, i nastanjuju se u njoj (*construxerunt castellum et habitaverunt ibi*). Tek onda izbjegli Epidaurani (*homines Epidauriae civitatis*), pošto su čuli za to (*audientes . . . quod Bellus cum Romanis venissent et castellum fecissent*), dolaze k njima i zajedno s njima grade grad na moru na strmenitoj morskoj obali (*et una cum ipsis aedificaverunt civitatem supra mare in ripis marinis*). Iz Dukljaninova pripovijedanja ne izlazi jasno jesu li utvrda (*castellum*) i grad (*civitas*) na istom mjestu, na moru na strmenitoj obali. Ipak će se ono najprije tako razumjeti, samo što onda ostaje neobično da se to mjesto potanje opisuje tek kad se spominje drugi put, a ne već kod prvoga spomena. U Orbinijevu talijanskom prijevodu to je naprotiv upravo onako kako bi se očekivalo. ³⁶ I tu je Orbinijeva verzija izgledala Dukljaninovu. ³⁷ Upravo po tome se razabire da je latinski tekst ipak izvorniji, premda je njegov jedini rukopis mlađi od tiskanoga teksta Orbinijeva prijevoda. Čini se dakle da je

³⁵ Usp. bilj. 11.

³⁶ Usp. bilj. 25. K tamo navedenu Orbinijevu tekstu treba još dodati: *Delche sendo venuta la nova a gli huomini, che dalle ruine d'Epidaurò s'erano salvati . . . vi corsero et l'aiutarono nella fabbrica di detto castello* — »Kada je vijest o tome došla ljudima koji su se bili spasili iz Propasti Epidaura . . . požurili su se onamo i pomogli mu pri gradnji spomenute utvrde«. Odatle se jasno vidi da su utvrda koju grade došljaci i grad koji zajedno s njima grade izbjeglice iz Epidaura u Orbinijevoj verziji jedno te isto.

³⁷ Vidi gore oko bilj. 25.

rukopis vjerno sačuvao prvotniju verziju od one koja je došla do nas preko Orbinija, pa bio on sam njezin redaktor ili je ona već postojala u njegovu latinskom izvorniku, koji nam je u tom slučaju izgubljen.³⁸

Koliko je god neskladno Dukljaninovo pripovijedanje o gradnji utvrde i grada, što je oboje najlakše shvatiti kao osnivanje Dubrovnika, ipak se i ono uklapa u tekstovnu predaju u kojoj se zrcali stari dubrovački zapis. Prepoznaje se tu ono iz izvještaja Konstantina Porfirogeneta da je *κίστρον*, a to je i *casellum* i *civitas*, sagrađen prvo malen, pa onda veći. Tu doduše nema tekstovne podudarnosti, ali je sadržajna sukladnost, kada se uoči, tako neočekivna i specifična, da se ipak razabire kako se u dva teksta prelama jedan stariji izvještaj, ako se i zasad ne može ni naslutiti kako je na tom mjestu mogao glasiti.

Dalje kaže Dukljanin da je grad koji je sagrađen na moru na strmenitoj morskoj obali po tom svojem položaju dobio ime Raguzij (*Unde ea civitas... Ragusium appellata est*). Zna se kako je Dukljanin tumačio da je došlo do toga imena, ali to ovdje trenutačno nije važno. Važno je tek to da se njegov *castellum* / *civitas* zvao *Ragusium*. Isto onako daleko kao *κίστρον* koji se gradi u Konstantina Porfirogeneta i kao poblize neopisan predmet gradnje u Tome Arhiđakona, za koji se dakako podrazumijeva da je grad jer se zna da je *Ragusium* ime grada i jer dalje kaže da je imao biskupa, a to pak može imati samo grad (*civitas*). Tako se preko imena *Ragusium* / *Ῥαγούσιον* opet uspostavlja konkretna tekstovna podudarnost između tri svjedoka naše tekstovne predaje.

Ako sad vijest o osnivanju utvrđena grada, udvojenju kod popa Dukljanina, a jednostruku kod Konstantina Porfirogeneta i kod Tome Arhiđakona, supostavimo u konkretnom izričaju dobivamo ovu sliku:

U Dukljanina stoji:

1. *construxerunt castellum et habitaverunt ibi*
2. *aedificaverunt civitatem... ea civitas Ragusium appellata est.*

Preklopimo li to dvostruko kazivanje istoga dobivamo:

construxerunt / aedificaverunt castellum / civitatem et habitaverunt ibi... ea civitas... Ragusium appellata est.

³⁸ Usp. Šišić, *Letopis*, 26—28. Jedini sačuvani rukopis latinskoga teksta Ljepotisa Popa Dukljanina prepisao je Ivan Lucius oko 1650. iz nekoga starijeg predloška. Taj se rukopis čuva u Vatikanskoj knjižnici u Rimu. O odnosu između Luciusova predloška i Orbinijeva izvornika dolazi Šišić (str. 28) do ovoga zaključka: »Ali krupne i važne varijante, što ih pokazuje spram Lucijeva latinskoga teksta Orbinov talijanski prevod, publikovan još 1601, dokazuje, da je Orbini imao pred sobom — bar mestimice — očito bolji tekst, kojemu danas nigde nema traga; ili je već davno propao ili se nekud zaturio«. Zaključak koji se nameće pri usporedbi pripovijedanja o postanku Dubrovnika u obje verzije, naime da je latinska verzija prvotnija, a u talijanskoj da su izgledene njezine hrapavosti, za koje bi se teško moglo pretpostaviti da su nastale pri mlađem redigiranju, nije u suprotnosti sa Šišićevim mišljenjem da je Orbini imao pred sobom latinski tekst koji je mjestimice bio bolji od Luciusova predloška. Mjestimice je opet, čini se, upravo Luciusova verzija prvotnija. Odate bi slijedilo samo to da je Orbini imao drugi latinski tekst nego Lucius. Ne možemo pak znati jesu li već u njem bile izgledene Dukljaninove nedorađenosti u pripovijesti o osnutku Dubrovnika, ili je to učinio tek Orbini prevodeći svoj latinski izvornik na talijanski.

U Konstantina javljaju se svi ti elementi, samo u obrnutom slijedu:
τὸ κάστρον τοῦ Ῥαουσίου οὐ καλεῖται Ῥαούσι (tu je zaniijekano i time sadržano: τὸ κάστρον καλεῖται Ῥαούσι = *ea civitas Ragusium appellata est*)... κατέκρησαν ἐν ᾧ ἐστὶν ἀρτίως τὸ κάστρον οἰκοδομήσαντες αὐτό.

U Tome je najjednostavnije:
aedificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo.

Tu je podatak o tome kako se zove *castellum / civitas*, κάστρον došao na mjesto gdje se spominje njegov osnutak. Ali su i u toj najsažetijoj verziji prisutni svi bitni elementi.

Nema dvojbe da se tu otkriva fragment staroga zapisa u svojem prvobitnom tekstovnom liku. Bit će da mu pripadaju koordinirani glagoli *aedificaverunt et habitaverunt*, i to u tome slijedu koji je prirodan s obzirom na njihovo značenje, a potvrđuju ga Dukljanin i Toma. Konstantinov obrat κατέκρησαν οἰκοδομήσαντες vezan je s ukidanjem koordinacije podređenom participijalnom konstrukcijom, a bio je potreban da bi se na riječ koja znači gradnju nadovezao podatak kako se novi grad izgrađivao u više navrata, svaki put sve veći. To je jasno prepoznatljivo kao trag Porfirogenetove stilizacije pri preoblikovanju izraza što ga je našao u svojem vrelu, starinski jednostavnom. Može se čak postaviti pitanje nije li u njega sačuvan prvotni tekst toga ključnoga mjesta u starom dubrovačkom zapisu. Takvu pretpostavku kao da podupire činjenica što se prema Popu Dukljaninu ne može reći što bi u tom vrelu bilo naselje koje su izgradili i u njem se nastanili, *castellum* ili *civitas*. Moglo bi se dakle pomisliti da toga u zajedničkom predlošku i nije bilo, kao što toga nema u Tome. Ipak takvo dvojstvo u izrazu nije obilježje samo Dukljaninove predaje. Ono se javlja i u Milecija. Tamo stoji: *ubi nunc est urbs Rhagusina, castellum statuunt.*

To četvrto svjedočanstvo bitno je u dvojakom smislu. Prema Dukljaninovu dvojstvu *castellum / civitas* tu stoji dvojstvo *castellum / urbs*. To što se poslije u Milecijevim stihovima mjesto *castellum* javlja etimološki srodno *castrum* bit će odatle što je trebalo zadovoljiti zahtjeve metra, ili bar stvoriti privid kao da se zadovoljavaju. Milecije dosljedno stavlja *urbs* tamo gdje Dukljanin ima *civitas*. Tako je Epidaur njemu *urbs*, a Dukljaninu je *civitas*. Milecije pjeva: *Urbi praefatae nomen donavit et esse / Temporibus Moysis fugiens Epidaurus Aegypto, / Quam signis visis perituram noverat urbem* — »Spomenutom već gradu podario je u Mojsijevo vrijeme ime i postojanje Epidaur pobjegavši iz Egipta, a jer je vidio znamenja, znao je da će taj grad propasti«. ³⁹ Dukljanin pak piše: *Audientes homines Epidauriae civitatis*. To će biti stoga što *urbs* bolje pristaje pjesničkom jeziku, a i metrički je zgodnije. Ali je dvojstvo u opisu novoosnovanoga naselja, pri čem se razlikuju jednostavna utvrda i potpuno izgrađen grad, čini se, čvrsto ukorijenjena u toj tekstovnoj predaji o postanku Dubrovnika. To je pak vjerojatno povezano s Konstantinovim podatkom o tome da se Dubrovnik izgrađivao postupno, prvo malen, a onda veći i veći (vidi gore str. 22).

³⁹ Vidi bilj. 19.

Prema Tominu *aedificaverunt* i Dukljaninovu *construxerunt* / *aedificaverunt* stoji u Milecija *statuunt*. U tome on odstupa od prvotnoga *aedificaverunt*, a *habitaverunt* se tu posvema izgubilo. Nestalo je tako iz njegova teksta mnogo starine i stoga on nije mogao biti svjedokom pri utvrđivanju toga jezgrenoga fragmenta. Ali se zato Milecijevu *in magnis ripis, ubi nunc est urbs Rhagusina, castellum statuunt* u bitnim i karakterističnim crtama poklapa s Porfirogenetovim: εἰς τοὺς ὑποκρήμνους τόπους κατέκρησαν, ἐν ᾧ ἔστιν ἀρτίως τὸ κάστρον οἰκοδομήσαντες αὐτό. O tome je već bilo govora jer se po toj ekskluzivnoj podudarnosti vidi da je Milecijev položaj u toj tekstovnoj predaji neovisan o Dukljaninu i po tome samostalan (vidi gore str. 18). Iz te se podudarnosti, međutim, razabire i to da je podatak o tome da je novo naselje, upravo mala tvrđava, sagrađeno na onom mjestu gdje je sada grad Dubrovnik bio sadržan već u zajedničkom vrelu. Ono što je bilo sagrađeno i naseljeno moralo je u prvotnom tekstu te vijesti biti i opisano, da se onda rekne kako je to bilo na mjestu gdje sada stoji Dubrovnik. U tom se kontekstu vjerojatno javljalo i dvojstvo *castellum*, opisujući ono što je prvo sagrađeno, i *civitas*, opisujući ono što tamo sada stoji. Ta razlika između prvotnoga *castellum* i kasnije *civitas* sadrži već, barem implicitno, i podatak o postupnom izgrađivanju i rastu naselja, koji se u Konstantina Porfirogeneta javlja eksplicitno. Sada se nazire i to kako je moglo doći do udvojenja u pripovijedanju Popa Dukljanina. On je prepričavajući svoje vrelo ispustio podatak da je *castellum* sagrađen tamo gdje je sada *civitas*, ali je u svoj tekst preuzeo obje riječi i za njih prvotno *aedificaverunt* razdvojuju u *construxerunt* i *aedificaverunt* da se ne bi ponavljala ista riječ za gradnju. Postupni rast grada u njega je izražen kao dva uzastopna građenja.

O uzastopnim građenjima govori, uostalom, i Konstantin Porfirogenet, samo on ne varira glagol koji znači građenje niti imenicu koja opisuje izgrađeno naselje, nego ostavlja da se oboje podrazumijeva kad bi se trebalo ponoviti: ἐν ᾧ ἔστιν ἀρτίως τὸ κάστρον, οἰκοδομήσαντες αὐτὸ πρότερον μικρόν, καὶ πάλιν μετὰ ταῦτα μείζον, καὶ μετὰ τοῦτο πάλιν τὸ τεῖχος αὐτοῦ ἀύξησαντες — »tamo gdje je upravo sada grad (ali i 'utvrda' jer je κάστρον i *castellum* i *civitas*), pošto su ga sagrađili, prvo malen, i opet poslije veći, i poslije opet, a pri tome su povećali opseg njegova zida«. Tu se vidi kako Dukljanin i Konstantin, premda na tome mjestu nema nikakve podudarnosti u njihovu izrazu koja bi bila neposredno uočljiva, ipak obojica preoblikuju tekst zajedničkoga vrela. Ako se tomu doda podudarnost između Porfirogeneta, Dukljanina i Milecija u tumačenju imena *Ragusium* / Ῥαούσι(ον), upravo se nudi ovakva rekonstrukcija jednoga fragmenta staroga dubrovačkog zapisa koji su imali pred sobom: ... *aedificaverunt castellum et habitaverunt ibi/in eo, ubi nunc est civitas in ripis, quas Pitauritani lingua sua »laus« dicunt, unde Lausium, postea r pro l posita Ra(g)usium appellata est*. Toma je to skratio u ono svoje lapidarno: *edificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo* spojivši *castellum* i *Ragusium* u jedno, tako da se podrazumijeva *civitas*, a ispustivši tumačenje imena.

Mnogo je pojedinosti tu nesigurno. Na prvom se mjestu valja pitati je li Porfirogenet samo iz takve vijesti, na temelju toga što se u njoj suprotstavljaju *castellum* i *civitas*, zaključio da se Dubrovnik širio i izgrađivao postupno, pa je to onda i izrekao, ili je to već u zapisu izričito bilo nekako napomenuto. Podudarnost između Dukljaninova *Epidaurii lingua sua* i Milecijeva *Epidaurica lingua* pokazuje da je to u nekom obliku stajalo već u zajedničkom predlošku. Tek ime grada Epidaura imalo je dalmatski oblik, koji je ostao kod Konstantina Porfirogeneta (Πίτραυρα), a donekle i kod Tome Arhiđakona (*Epitauros*). Dukljanin i Milecije zamijenili su ga klasičnim.

Dukljaninovo *supra mare in ripis marinis* i naprama njemu Milecijevo *in magnis ripis* ne dopuštaju da se tu tekstu zajedničkoga vrela pripíše išta osim samoga *ripa*, a upravo to se nalazi kod Porfirogeneta prevedeno kao κρημνός, pa onda, kad se govori o mjestu na kojem je osnovano novo naselje, rašireno u ὑπόκρημνοι τόποι, a da značenje time nije obogaćeno, kao što jest Milecijevim i osobito Dukljaninovim amplifikacijama.

Novi su grad prema Dukljaninu i Mileciju osnovali Rimljani (*Romani*) koji su se iz svojega grada, iz Rima dakle, uklonili pred domaćim razdorom i skupa s njima izbjeglice iz razorenoga Epidaura. Toma pripovijeda to isto, samo on te Rimljane zove nešto drukčije: *advenae Romana de urbe depulsi*, ali je očito da se tu radi o istom. Slobodno je dakle zaključiti da je to tako pripovijedao i njihov zajednički izvor. Jedino Konstantin Porfirogenet zna samo za Epidaurane kao za osnivače Dubrovnika. Već je ovdje rečeno da je predaja o Rimljanima kao osnivačima grada dubrovačko tumačenje toga što su gradski starosjedioci u staro doba zvali sebe *Romani* (vidi gore str. 13). Konstantin je pak prihvatio splitsko tumačenje te pojave — da je car Dioklecijan u Dalmaciji naselio ljude iz grada Rima — pa mu dubrovačko tumačenje kraj toga nije bilo potrebno. Tako su u njega Epidaurani ostali sami kao osnivači grada (vidi gore str. 14). To pak znači da je Porfirogenet, kako se po svemu čini, znao da predaja o došljacima iz Rima kao osnivačima Dubrovnika tumači etnički naziv *Romani* njegovih stanovnika. Moglo je dakle i o tome stajati nešto u starom zapisu.

Mnogo je teže odrediti što je zajedničko vrelo bilježilo o tome tko je razorio Epidaur. Prema Konstantinu Porfirogenetu su to bili Slaveni. Pop Dukljanin pripovijeda pak o Saracenima. Oni su, kako veli u 26. glavi, razorili primorske gradove i protjerali njihove stanovnike. Tek poslije se onda razabire da je među tim gradovima bio upravo Epidaur. Toma Arhiđakon veli da su ga razorili došljaci iz Rima, oni isti koji su s preživjelim građanima onda osnovali Dubrovnik. Milecije pak ne kaže o tome ništa. U njega je Epidaur razoren zato što je usud tako htio. Pri tom podatku nema dakle baš nikakve podudarnosti među svjedocima. Kao jedini kriterij ostaje to što je Konstantin Porfirogenet najstariji među njima, pa bi se odatle moglo zaključivati da je on sačuvao taj podatak onako kako je stajao u zajedničkom vrelu. To da su Slaveni razorili Epidaur slaže se s onim što znamo o najranijoj srednjo-

vjekovnoj povijesti Dalmacije, pa se i stoga može smatrati podatkom staroga vrela.

Može se, međutim, pretpostaviti i to da u starom dubrovačkom zapisu uopće nije stajalo tko je razorio Epidaur, onako kao što to ne stoji u Milecija. Drugi koji su preuzimali tu vijest dometalu su taj podatak, ali svaki drukčije i prema svojem povijesnom znanju. Konstantin Porfirogenet je bio vremenski najbliži i jedino je on umio to ispravno nadopuniti. On je i onako pisao da su Slaveni, koji su se zvali i Avari, osvojili Dalmaciju i razorili većinu njezinih gradova.⁴⁰ Odatle bi mu se nametalo samo od sebe da napiše i za Epidaur da su ga razorili Slaveni kad su zauzimali Dalmaciju i osvajali gradove u njoj. On je to i stavio upravo u takav kontekst: τὸ κάστρον τὸ ἐπιλεγόμενον Πιταυρα, καὶ ἐπειδὴ ἤνικα τὰ λοιπὰ ἐκρατήθησαν κάστρα παρὰ τῶν Σκλάβων τῶν ὄντων ἐν τῷ θέματι, ἐκρατήθη καὶ τὸ τοιοῦτον κάστρον — »grad zvan Pitaura, i pošto je, kada su ostali gradovi bili osvojeni od Slavena koji su boravili u toj provinciji, bio osvojen i taj grad«. Nije dakle nipošto sigurno da je Konstantin preuzeo taj podatak iz svojega dubrovačkog vrela.

Pad Epidaura opisuje Konstantin Porfirogenet riječima ἐκρατήθη καὶ τὸ τοιοῦτον κάστρον — »bio je osvojen i taj grad«. Pop Dukljanin ne govori izravno o razorenju Epidaura, kaže samo pričajući o navali Saracena: *Omnes civitates maritimas destruxerunt. Latini autem fugientes montana petebant, quo Sclavi habitant* — »Razorili su sve primorske gradove. A Latini su bježali i sklanjali se u brdovite predjele, gdje su stanovali Slaveni«. Tek poslije, kad veli: *Audientes homines Epidauriae civitatis, qui per silvas et montana manebant, quod Bellus cum Romanis venissent* — »Kada su čuli ljudi grada Epidaura, koji su boravili po šumama i brdovitim predjelima, da je došao Belo s Rimljanima«, razabire se da je među onim razorenim primorskim gradovima bio i Epidaur. Vidi se ipak da Konstantin govori o osvajanju, a Dukljanin o razaranju. Njemu se pridružuje Milecije svojim *destructa sic Epidauro* — »pošto je tako Epidaur bio razoren«. On kazuje izričito da se pri tom razaranju radi o Epidauru. Jednako izričit je i Toma, a njegov je izraz na tom mjestu jako opširan. U njega stoji: *Prenotati ergo advene, sedem sibi in illis partibus collocantes, civitatem Epidaurum sepius impugnantibus nimium atriverunt, atritamque ceperunt et captam in solitudinem redegerunt* — »Ti dakle pridošlice, o kojima je već bila riječ, smjestili su sebi sjedište u onim predjelima i češće su napadali grad Epidaur, pa su ga jako oslabili, oslabljen osvojili i osvojen opustošili«. Očito je tu Toma stilistički dotjerao svoje vrelo i dao lijep primjer retorički razvedenoga izraza. U usporednim člancima smjenjuju se i ponavljaju glagoli od kojega je svakomu značenje jače i neopozivije od prethodnoga: *impugnare* »napadati« — *atterere* »oslabiti« — *capere* »osvojiti« — *in solitudinem redigere* »opustošiti«. To je stilistika razvijenog srednjeg vijeka, koja već najavljuje humanističke uzlete. Takva stilizacija potječe vjerojatno od samoga Tome. Ipak valja uočiti da se njegovo *civitatem ceperunt* podudara s Konstantinovim ἐκρατήθη τὸ κάστρον, a civita-

⁴⁰ De adm. imp. 29, 14—49.

tem in solitudine redegerunt prepričava zahtjevnijim izrazom Dukljaninovo *civitates destruxerunt*, a potpuno odgovara i Mileciju *destructa Epidauru*. Razabire se tako da je u Tome oboje, i osvajanje, i razaranje, pa se nameće pretpostavka da je tako bilo i u zajedničkom vrelu: *civitate ceperunt et destruxerunt* ili *civitate capta et destructa*.

Osobito je važan podatak kojim Toma Arhiđakon zaključuje svoje pripovijedanje o postanku Dubrovnika: *Ex eo tempore conari ceperunt pallium suo episcopo optinere* — »Od toga vremena stali su pokušavati da dobiju palij za svojega biskupa«. Palij je uska vrpca od bijele vune koja se nosi oko vrata. S nje vise dvije vrpce iste širine, jedna niz prsa, druga niz leđa. Ukrašen je sa šest crnih križića, a pričvršćuje se povrh liturgijskog ruha pribadačom s draguljima. Papa ga daje metropolitima kao vidljiv znak udjela što ga imaju u njegovoj vlasti, koju palij simbolizira, i time ih potvrđuje na položaju na koji su postavljeni.⁴¹ Toma dakle kaže da su Dubrovčani otkad im je grad sagrađen i nastanjen nastojali za svojega biskupa od pape dobiti metropolitansku vlast. Ta je pak primjedba višestruko važna.

Pokazuje se da je vrelo po kojem je Toma Arhiđakon opisao osnutak Dubrovnika povezivalo taj osnutak s crkvenom povijesti, s postankom dubrovačke biskupije i s njezinim pretenzijama da bude metropolitanska crkva za Gornju Dalmaciju. Vidi se nadalje i to da je dubrovačka crkva svoje pravo zasnivala na tome što se je shvaćala i prikazivala kao nasljednica biskupije u Epidauru. Za njezina se biskupa, kako ističe Toma, može dokumentirati da je u kasnoj antici bio sufragan salonitanskoga metropolita. Kada se tomu onda suprotstavljaju uporni pokušaji Dubrovčana da dobiju palij za svojega biskupa, očito se podrazumijeva da je dubrovačka biskupija nasljednica one u Epidauru. Time dolazimo do lika nadbiskupa Ivana kako ga u svoj prikaz postanka Dubrovnika uvodi Milecije. On je bio, kako kaže, nadbiskup u Epidauru, preživio je njegov pad, a onda potaknuo i predvodio osnivanje Dubrovnika. A to što mu Milecije daje naslov nadbiskupa upućuje u shvaćanju kasnijega vremena na metropolitansku vlast, iako u najranijem srednjem vijeku, i to upravo u Dalmaciji, nema toga značenja (vidi gore str. 17).⁴²

Toma o svemu tome pripovijeda kroz stisnute zube. On zastupa salonitanske pretenzije splitske crkve, pa mu je metropolitanska vlast dubrovačke crkve mrska. Ako je dubrovačka crkva nasljednica one u Epidauru, onda njezin biskup po Tominu mišljenju treba da bude sufragan splitskoga metropolita kao što je za pape Grgura Velikoga epidaurski biskup bio sufragan salonitanskoga. Zato on ne spominje nad-

⁴¹ Usp. Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, uređio A. Badurina, Zagreb 1979, 446—447.

⁴² Za orijentaciju u najstarijoj dubrovačkoj crkvenoj povijesti mogu dobro poslužiti: Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji 1974, Zagreb 1975, 240—242; V. Foretić, Dubrovačka biskupija, *Enciklopedija Jugoslavije*, drugo izdanje, 5, Zagreb 1984, 606; B. Stulli, Dubrovačka Republika, isto, 608. Usp. i sintetsku radnju J. Kalić, Crkvene prilike u srpskim zemljama do stvaranja arhiepiskopije 1219. godine, *Međunarodni naučni skup Sava Nemanjić — sveti Sava, istorija i predanje*, decembar 1976, Beograd 1979, 34—45.

biskupa Ivana, ne spominje ga iz istoga razloga iz kojega je poimence naveo i papu Grgura, i nadbiskupa Natala, i biskupa Florencija, i poddškona Antonija. Njihovim se osobama dokumentira da je epidaurski biskup bio sufragani salonitanskoga metropolita, a to Toma želi istaknuti. Osobom nadbiskupa Ivana dokumentirala je dubrovačka predaja, s gledišta historijske kritike mnogo manje uvjerljivo, starinu svojega metropolitanskoga ranga. Toma to odbacuje, pa ne želi potkrepljivati. Za njega je to samo dokaz da je Dubrovnik već od svojega početka nastojao oko toga da za svojega biskupa dobije status metropolita. On stoga iz svojega vrela nije preuzeo ništa od teksta koji se ticao toga, ali svojom završnom primjedbom pouzdano potvrđuje da je u njegovu vrelu stajalo ono o Ivanu, nadbiskupu prvo u Epidauru a onda u Dubrovniku, kako o njem čitamo u Milecijevim stihovima, i da je tamc imalo upravo ono značenje koje se pri interpretaciji tih stihova nametnulo, kao legitimacija metropolitanskih pretenzija dubrovačke crkve (vidi gore str. 17). Uz osobu nadbiskupa Ivana vezivalo se poslije, kako saznajemo od Ludovika Crijevića Tuberonu, i oslobođenje epidaursko-dubrovačke crkve od sufraganske podložnosti salonitansko-splitskoj (vidi gore str. 18).

Tomino je svjedočanstvo, iako na tom mjestu neizravno, ipak odlučno za potpuniju rekonstrukciju onoga staroga dubrovačkog zapisa koji je bio vrelo za sva četiri naša svjedoka. Utvrđuje se time i crkveni karakter toga teksta i pokazuje kao najverojatnije da se radi upravo o memorijalnom zapisu dubrovačke crkve. Taj zapis je vjerojatno stajao upravo uz ime nadbiskupa Ivana, bio rubriciran njime u kakvoj pontifikalnoj kronici ili biskupskom katalogu.

U tekstu do kojega se dopire usporedbom četiriju svjedočanstava Dubrovnik se naziva svojim romanskim imenom *Ragusium* — Ῥαγουσιού. Taj zapis je bio sastavljen latinski, pa se i ne očekuje drugo. Ipak se Dukljanin i Milecije osvrću i na slavensko ime toga grada. U Dukljana je to ujedno, čini se, i najstariji njegov spomen. On o tome piše ovako: *Sclavi vero eam Dubrovnich appellaverunt, id est »silvester« sive »silvestris«, quoniam, quando eam aedificaverunt, de silva venerunt* — »Slaveni pak nazvali su ga Dubrovnik, to će reći 'šumski' ili 'šumovit', jer kad su ga sagradili došli su iz šume«. Milecije opet pjeva o istome ovako: *Rhagusam dicunt, quae Sclavonice Dubrovnik / Dicitur a silva, quia silva fuit locus ille / In quo nunc urbs est, et dubrava silva vocatur* — »zovu ga Raguza, koja se slavenski zove Dubrovnik po šumi, jer je ono mjesto gdje je sada grad bilo šuma, a 'dubrava' se zove šuma«. Obojici je zajedničko samo ono što se svakom čini kao da je očito kad razmišlja o imenu *Dubrovnik*: da je ono izvedeno od *dubrava* »šuma«.⁴³ Obrazloženje pak zašto je grad dobio to ime sasvim im je različito. Nema dakle razloga za pretpostavku da su i taj podatak preuzeli iz svojega zajedničkog izvora. Čini se da se svaki od njih za se osjetio ponukanim da se osvrne i na slavensko ime grada o osnutku kojega je pisao. Ako pak u njihovu zajedničkom vrelu nije bilo govora o tom slavenskom

⁴³ Ipak se u tumačenju toga imena traže i druge mogućnosti. Usp. Ž. Mujčić, O imenu grada Dubrovnika, *Zadarska revija*, 11 (1962), br. 2, 147—150.

imenu, može se to shvatiti kao indicij za rano podrijetlo toga teksta, iz vremena kad se u Dubrovniku još slabo marilo za to kako ga zovu Slaveni.

Konstantin Porfirogenet i Milecije slažu se još u jednom. Pošto su ispričali kako je postao Dubrovnik i odakle je dobio svoje ime, govore o svetim moćima koje se čuvaju u njem. Ne slažu se, međutim, u tome kojih su to svetaca moći. Porfirogenet spominje samo Pankracija, a Milecije veli da su to Nerej, Ahilej, Domitila i Petronila, te da su ih potajno donijeli sa sobom oni bjegunci iz Rima. To je velika razlika, pa se tu ne bi pomišljalo da obojica crpu iz istoga vrela da se pri tome ne podudaraju u manje važnim, ali upravo zato vrlo karakterističnim pojednostima.

Konstantin piše: Ἐν δὲ τῷ αὐτῷ κάστρῳ κεῖται ὁ ἅγιος Παγκράτιος ἐν τῷ ναῶ τοῦ ἁγίου Στεφάνου, τῷ ὄντι μέσον τοῦ αὐτοῦ κάστρου — »A u istom gradu leži sveti Pankracije u crkvi svetoga Stjepana, koja se nalazi u sredini istoga grada«. Milecije pak pjeva: *Ad decus et laudem Stephani Protomartyris extat / Castellum: templum fundat et corpora credunt / Sanctorum, quorum sunt nomina scripta, subaudis: / Nerei, Achillei, Domitillae, Petronillaeque / Quae secum tulerant furtim Roma fugientes* — »Tamo postoji tvrđava na diku i hvalu Stjepana Prvomučenika. U njoj su utemeljili crkvu i njoj povjerali tijela svetih. Njihova su imena zapisana i sada saznaješ kako: to su tijela Nereja, Ahileja, Domitile i Petronile, koja su kradom ponijeli sa sobom kad su bježali iz Rima«.

Obojica kažu da se svete moći čuvaju u crkvi svetoga Stjepana. Konstantin izravnije, a Milecije neizravnije, ali se i njegov izraz vrlo jasno svodi upravo na to. Već to samo po sebi nije bez svakoga značenja za određivanje odnosa tih dvaju tekstova, ali nema velike težine jer može dolaziti i odatle što su se relikvije u najstarije doba čuvale u toj crkvi i ta je činjenica bila poznata obojici pisaca, jednomu nezavisno od drugoga, a obojica se osjetila ponukana da je spomenu pišući o svetim moćima što su se u najstarije doba poštivali u Dubrovniku. Iz toga samoga dakle još ne izlazi nužno neka bliža veza među njihovim tekstovima, iako se pokazuje kao dosta vjerovatna.

Važnija je u tom smislu jedna mnogo skrovitija podudarnost. Kada Konstantin iznosi posljednji podatak u svojem opisu Dubrovnika i spominje, kao i za druge dalmatinske gradove, kojega se sveca moći čuvaju i poštivaju u njem, počinje riječima: ἐν τῷ αὐτῷ κάστρῳ »u istom gradu«. Κάστρον tu očito znači *civitas*. Nadovezuje se naime na ono ὅτι τὸ κάστρον τοῦ Ῥαουσίου... »da grad Rauzij...«. Radi se o opisu jedne dalmatinske *civitas*, koje su bile utvrđena uporišta bizantske pomorske moći, pa Konstantin upotrebljava za njih grčku riječ κάστρον »tvrđava«. Neobično je samo to što se ta oznaka tu još jednom ponavlja u istoj rečenici. Konstantin je trebao samo napisati: Μέσον δὲ τοῦ αὐτοῦ κάστρου κεῖται ὁ ἅγιος Παγκράτιος ἐν τῷ ναῶ τοῦ ἁγίου Στεφάνου — »A usred istoga grada leži sveti Pankracije u crkvi svetoga Stjepana« i sve bi bilo rečeno. Ponavljanje riječi κάστρον potpuno je suvišno. Ono se, međutim, pokazuje u drugom svjetlu kada se Konstantinov

tekst usporedi s Milecijevim. Tamo se naime spominje *castellum* »tvrđava«, a to je, naravno, grčki također κάστρον. Vidimo da se tu suprotstavljaju *civitas* i *castellum*. Kod Milecija je to gotovo eksplicitno. Jer kad počinje govoriti o svetim moćima, kaže: *extat castellum*, a to može značiti samo da u gradu postoji tvrđava. To je još jasnije jer u rečenici ispred ove, u njoj se još govori o slavenskom imenu Dubrovnika, stoji: *silva fuit locus ille in qua nunc urbs est, et dubrava silva vocatur* — »šuma je bilo ono mjesto na kojem je sada grad, i dubrava se zove šuma«, a odmah se na to nadovezuje naše *extat castellum*. Iz konteksta se može dakle nadopuniti *in ea urbe* ili čak *in eadem urbe* »u tom gradu, u istom gradu«. Milecije dosljedno rabi *urbs* za *civitas* (vidi gore str. 23). Dobiva se tako *in ea* ili *in eadem civitate extat castellum*. Milecije nastavlja izrazom *templum fundant*. To se opet može razumjeti samo ako se nadopuni s *in eo(dem) castello* »u toj, u istoj tvrđavi«. Takva je nadopuna u svakom slučaju na mjestu jer se *castellum* spomenuo već prije u tekstu, pri opisu osnivanja Dubrovnika. Ako Konstantin prevodi tekst sličan Milecijevu, ima dobroga razloga da ponovi τὸ αὐτὸ κάστρον. Jednom to stoji za *eadem civitas*, a drugi put za *idem castellum*. Na to upućuje i to što se ističe središnji položaj crkve, dakle u najjačoj utvrdi, ili čak usred utvrde: *in medio castello*. Kako se to dvoje u grčkoj verziji ne razlikuje, izgubilo se i suprostavljanje jednoga drugomu, pa je ostalo samo ponavljanje, prilagođeno u konačnoj verziji grčkoga teksta tako da se mora razumjeti kao da se radi o istome, te je onda besmisleno što se javlja dva puta u istoj rečenici. I tu se pokazuje da je Porfirogenetov tekst o Dubrovniku nemarno redigiran (vidi gore str. 7).

Na temelju svega toga valja ipak pretpostaviti da Konstantin Porfirogenet i Milecije pišući o svetim moćima što se poštuju u Dubrovniku imaju pred sobom isto vrelo. Kako taj podatak u obojice tvori jednu cjelinu s onima što mu prethode, prirodno je zaključiti da je stari dubrovački zapis kojega tekst obojica prepričavaju imao na kraju i vijest o tome. Ona je, čini se, bila osobito zanimljiva za najstariju dubrovačku topografiju jer se u njoj spominjala tvrđava usred grada i crkva svetoga Stjepana u njoj.

Zagonetno je zašto Milecije ne spominje svetoga Pankracija, iako je taj, kako pokazuje Porfirogenet, bio glavni zaštitnik Dubrovnika prije nego je to postao sveti Vlaho. Da se to objasni, potrebna su istraživanja dubrovačke pisane predaje daleko šira i dublja nego se za ovu priliku mogu provesti. U okviru tekstova koji se ovdje razmatraju na to pitanje nema odgovora.⁴⁴ Sigurno je samo to da je Milecije imao dosta mjesta

⁴⁴ U analima se među svecima kojih su moći donijeli bjegunci iz Rima uvijek spominje i sv. Pankracije. Pitanje je samo koliko su ti popisi stari i može li se u njima isključiti utjecaj Konstantina Porfirogeneta. Popisi su ovi:

Anonim: *santa Petrunjela, santa Dominjela, sancto Nereo, sancto Achileo e Pangrazi, capo et mano et pedi de sancto Sergi, Bacho et molte altre reliquie.*

Ranjina: *reliquie di corpi santi, de Nerei, Anchilei, Pangratio, Sergio, Bacco, Domitilla, Petronilla con molti altri.*

Rastić: *le reliquie di s. Nereo, Achilleo, Pancrazio, Petronilla e Domitilla.* Vidi bilj. 45.

da spomene i svetoga Pankracija da je htio, jer je upravo na tom mjestu punio svoje stihove praznim riječima.

Milecije kaže da su pridošlice donijeli te svete moći iz Rima i pohranili ih u gradu koji su osnovali. Ta je predaja zabilježena i šire razrađena u dubrovačkim analima.⁴⁵ Nije moguće reći da li je to stajalo i u zapisu koji je Milecije imao pred sobom. Ne može se dakle isključiti da je stari memorijalni zapis sadržavao i to, ali se tomu ne može naći ni najtanja pozitivna potvrda. Stoga mora to pitanje ostati otvoreno, a koliko do sada vidimo, čini se vjerojatnijim da je to mlađi dodatak legendi, jednako kao i dugi niz svetaca kojih bi se moći na taj način našle u Dubrovniku.

Ako se saberu rezultati ove usporedbe četiriju tekstova, onda se, premda mnogi zaključci ostaju nesigurni, ipak crtava cjelovita slika, u više ključnih podataka sasvim pouzdana. Vrijedno je vratiti se još jednom na nju i u sažetu pregledu pokazati koliko se može rekonstruirati stari dubrovački zapis, a koja pitanja moraju pri tome ostati otvorena.

1. Polazeći od toga da je tekst koji su imali pred sobom, neposredno ili posredno, Konstantin Porfirogenet, Pop Dukljanin, Milecije i Toma Arhiđakon pišući o postanku Dubrovnika bio memorijalni zapis u kakvu latinskom biskupskom katalogu ili pontifikalnoj kronici, mora se pretpostaviti da je tamo na prvom mjestu stajalo ime i naslov prvoga dubrovačkog nadbiskupa.

Joannes, primus archiepiscopus Ra(g)usitanus ili *in Ra(g)usio*. Iz ranoga srednjovjekovnog razdoblja potvrđen nam je od *Ragusium* kao ktetik jedino *Ragusitanus: episcopus Ragusitanus* (CD 1, 23 (oko 925) str. 31 i 27(928/9) str. 39), *ecclesia Ragusitana* (CD 1, (oko 928) str. 37) i *civitas Ragusitana* (CD 1, 45(1023) str. 63). U zapisu koji je nastao prije polovice 10. stoljeća treba dakle pretpostaviti takav oblik.

2. Zapis o nadbiskupu Ivanu je onda najvjerojatnije donosio podatke da je on prije bio epidaurski nadbiskup. Na primjer ovako:

Hic fuit archiepiscopus Pitauritanus.

Za potvrde toga ktetika od *Pitaura*, kako se dalmatski zvao Epidaur vidi gore str. 11. Titulu nadbiskupa posvjedočuje Milecije.

3. Za daljnje izlaganje bilo je najvažnije reći da je Epidaur bio osvojen i razoren. Po Dukljaninu i Tomi znamo da je njihov zajednički izvor vjerojatno opisivao Epidaur kao *civitas*. Njegovo osvojenje i razaranje izražavali su vjerojatno glagoli *capere* i *destruere*. Možda je, kao u Porfirogeneta, tu stajalo i to da su Epidaur osvojili Slaveni, ali to nije sigurno pa čak ni osobito vjerojatno (vidi gore str. 26). Sažetu formulaciju podatka o propasti grada i o ulozi koju je u daljnjem događanju odigrao nadbiskup Ivan daje Milecije. Dakako, njegova je pjesnička stilizacija osobito nepogodna da se rekonstrukcija starinskoga proznog zapisa osloni na nju. Tako je ono *monitis actuque* sigurno njegova parafraza, pa se može upotrijebiti samo po značenju, onako kao Tomino *in solitudine redigere za destruere*. Za građane koji su preživ-

⁴⁵ *Annales Ragusini anonymi*, ed. Nodilo, p. 3—4; *Annales Nicolai de Ragina*, ed. Nodilo, p. 173; *Chronica Ragusina Junii Restii*, ed. Nodilo, p. 26.

jeli propast grada jer su se spasili bijegom daje tek Dukljanin jedno-stavne i uvjerljive izraze koji se doista doimlju kao starinski, a javljaju se u kontekstu u kojem su već prepoznati fragmenti staroga zapisa: *Omnes civitates maritimas destruxerunt. Latini autem fugientes montana petebant*. I malo dalje: *Audientes homines Epidauriae civitatis, qui per silvas et montana manebant*. Šume su tu vjerojatno dodane da bi se objasnilo slavensko ime Dubrovnika. Ostaje *per montana manere*. Ako se to preklopi s onim *fugientes montana petere*, i tu se pokazuje da Dukljanin udvaja kazivanje svojega vrela, dobiva se *fugientes per montana manere* s karakterističnom srednjovjekovnom porabom participia prezenta, dakle »pobjegavši«, ali i »boravili u brdovitim predjelima kao bjegunci«. Da bi to doista moglo potjecati iz onoga zapisa, potvrđuje Konstantin svojim οἱ δὲ δυνηθέντες ἐκφυγεῖν καὶ διασωθῆναι — »a oni koji su mogli pobjeći i spasiti se«. Izbjegli Epidaurani mogli su biti nazvani *homines* jer Dukljanin tako govori o njima (*homines Epidauriae civitatis*), a mogli su se zvati i drukčije, npr. *cives, concives*, kao izbjegli Salonitanci u splitskoj predaji.⁴⁶ Ti izbjeglice su i u Konstantina i u Dukljanina subjekti glagolā kojima se izriče osnivanje Dubrovnika. Tako je i u Konstantina Porfirogeneta, pa to vjerojatno potječe iz zajedničkoga izvora. Tako se dolazi do ovakva nastavka njegova teksta:

Hac civitate capta et destructa (a Sclavis) eius [monitis actuque] homines qui fugientes per montana manebant.

To je vrlo nesigurno, ali za svaku pojedinost ima razlogā, jačih ili slabijih. Izraz u uglatim zgradama unesen je ovamo samo svojim značenjem, a ne riječima, koje teško da bi mogle pripadati izvornoj stilizaciji. Izraz u okruglim zgradama mogao je stajati u tekstu, ali je to slabo vjerojatno. Da je naime u vrelu stajalo da su Epidaur osvojili Slaveni, Toma bi ih možda bio učinio Gotima, ali bi mu teško palo na pamet pripisati to osvojenje i razorenje pridošlicama iz Rima, o kojima je u tom vrelu sigurno bilo govora (vidi gore str. 25).

4. U tekstu Popa Dukljanina i Milecija, a i u Tome Arhidakona, pridošlice iz Rima su zajedno s bjeguncima iz Epidaura subjekt onih glagola kojima se izriče osnivanje Dubrovnika. Bit će dakle da su oni i to preuzeli iz teksta svojega zajedničkoga izvora. Dukljanin i Milecije ih zovu *Romani*. Ako je predaja o njima bila objašnjenje toga etničkog naziva za građane staroga Dubrovnika, onda je upravo taj oblik najvjerojatnije i stajao u izvornom zapisu, a Tomino *quidam advenae Romana urbe depulsi* bila je stilistički zahtjevnija parafraza toga teksta (vidi gore str. 26). Tomino *quidam advenae* lijepo se slaže s Milecijevim *quidam Romani*, pa to vjerojatno također potječe iz zajedničkoga predloška. Tamo će biti da je stajalo nešto i o tome zašto su napustili Rim i pošli u tuđinu. Dukljanin i Milecije jasno kažu da je to bilo zbog unutrašnjih razmirica u gradu (vidi gore str. 16). Toma govori o progonstvu, pa se time ne udaljuje bitno od njih. Njegov lapidarni izraz djeluje sta-

⁴⁶ Usp. Katičić, *Vetustiores*, 25, bilj. 26; 41; 44; 48—49 i bilj. 5.

riński i upućuje na to da bi njegovo *advenae quidam Romana urbe depulsi* moglo biti preoblika prvotnoga *Romani quidam urbe depulsi*. Dukljanin, međutim, piše: *Romani parentes Belli exeuntes omnes de civitate*. Ne možemo dakle biti sigurni da li je Rim u zajedničkom izvoru bio opisan kao *urbs* ili kao *civitas*. Oboje je moguće. U tom je izvoru stajao još i podatak da su stigli u Gruž. To je potpuno podudarno kod Dukljanina i kod Milecija. Dukljaninovo *transfretaverunt in partes Dalmatiae. Venerunt ad portum qui Gravosa dicitur* pokazuje naprama Milecijevu *forte subintrant portum Dalmatiae qui Gravosius vocatur* starinsku jednostavnost. Jedino je Dukljanin i tu udvojio izričaj. On ima dva dijela: *transfretaverunt in partes Dalmatiae* i *venerunt ad portum qui Gravosa dicitur*. U Milecija je to sve jedno: *subintrant portum Dalmatiae qui Gravosius vocatur*. Ta je sažetost bliža onomu što se očekuje u našem zapisu. U njemu je stoga moglo stajati ovo: *venerunt Dalmatiam in portum qui Gravosa dicitur*. Subjekt bi tu bio *quidam Romani*, onaj isti koji je i glagolima što izriču osnivanje grada. To kao i kod Epidaurana što su pobjegli i spasili se upućuje na odnosnu rečenicu. A kako dolazak Rimljana prethodi osnivanju Dubrovnika, glagol *venire* će u takvu sklopu stajati u pluskvamperfektu. Lako je moguće da je rečenica o dolasku Rimljana sadržavala i kakvu vremensku oznaku koja je kazivala da su došli u Gruž upravo u ono vrijeme kada je Epidaur bio razoren, a preživjeli građani živjeli u brdskim zbjegovima: *qui eo tempore urbe depulsi Dalmatiam ad portum qui Gravosa dicitur venerant*. Za to, međutim, nema nikakva uporišta u tekstovima što se ovdje uspoređuju. Tomi je *per idem fere tempus* potrebno zbog nadovezivanja na sasvim drugo pripovijedanje, pa se tu ne može uzeti kao svjedočanstvo. Ipak je takva vremenska oznaka potrebna radi potpunosti sadržajnoga sklopa. Stoga treba s njom računati kao s mogućnošću. Tako se, na temelju svega što je izneseno, dobiva ovo:

et quidam Romani, qui (eo tempore) urbe / civitate depulsi Dalmatiam venerant ad portum qui Gravosa dicitur.

I to je nesigurno što se tiče pojedinosti u konstrukciji, a ono *depulsi* može biti i Tomina parafraza. Zna se ipak da se govorilo o progonstvu zbog unutrašnjih razmirica u Rimu. Kao cjelina, međutim, značenjem svojih riječi, izborom većine njih i bitnim elementima dubinske sintaktičke strukture rekonstrukcija je sasvim pouzdana. Slijed kazivanja, kako se ovdje uspostavlja, nametnuo se po svojoj logici. Epidaurani s nadbiskupom Ivanom spominju se prvi, o njima se tu radi na prvom mjestu, a tek za njima dolaze pridošlice Rimljani. Time se, međutim, zanemaruje činjenica da i Dukljanin, i Milecije, i Toma, to će reći svi naši svjedoci koji pišu o tim Rimljanima, njih spominju na prvom mjestu, a Epidaurane tek za njima ili s njima. Treba dakle računati s time da je i u njihovu zajedničkom predlošku bilo tako. To je, međutim, teško provesti u ovoj rekonstrukciji jer nema podataka koji bi pokazivali kojim je izražajnim sredstvima mogao biti izveden taj obrat u prirodnom slijedu kazivanja. Čitajući rekonstruiran tekst treba imati to na umu.

5. Slijedi dio zapisa koji je ovdje već rekonstruiran, vrlo pouzdano i do u pojedinosti:

*aedificaverunt castellum et habitaverunt ibi in eo,
ubi nunc est civitas in ripis, quas Pitauritani
lingua sua laus dicunt, unde Lausium, postea r
pro l posita Ra(g)usium appellata est.*

Vidi o tome gore str. 24.

6. Završni dio zapisa vrlo je teško rekonstruirati. No prema Konstantinu Porfirogenetu, a implicitno i prema Mileciju, s prilično se pouzdanja može reći da je počinjao s *in eadem civitate*. Dalje se rekonstrukcija može držati jednostavnoga Porfirogenetova izričaja koji izvrsno pristaje starinskom memorijalnom zapisu. Treba ga samo prevesti na latinski: *iacet beatus Pancratius*. Otvoreno ostaje pitanje je li zajedničko vrelo tu nabrajalo još kojeg od svetaca spomenutih u Milecija. To, međutim, nije osobito vjerojatno. I dalje kao polazište može najbolje poslužiti Konstantinov tekst. U zapisu je vjerojatno stajalo: *in ecclesia beati Stephani*. Tomu je moglo biti dodano još *Protomartyris*, kako ima Milecija. A završetak se dobiva ako se Porfirogenetov tekst prevede u svjetlu onoga što stoji u Milecija: (*quae est*) *in medio eodem castello*. Kao što je grad onaj isti o kojem je u zapisu već bilo govora, tako i tvrđava. To je ona što je bila prva sagrađena na strmeni. Tako se dobiva ovakva završna rečenica:

*In eadem civitate iacet beatus Pancratius (etc.)
in ecclesia beati Stephani (Protomartyris) (quae est) in
medio eodem castello.*

Koliko god je ta rekonstrukcija po općem dojmu koji ostavlja dosta uvjerljiva, ona je u svim pojedinostima zasnovana na tankim činjenicama i većinom na neizravnim zaključcima (vidi gore str. 29—30).

Tako se, podatak po podatak i izričaj po izričaj, složio čitav zapis, koliko o njem svjedoče četiri teksta u kojima se našao preobličen. Kada se ti dijelovi slože, dobiva se ovakav tekst:

*Joannes, primus archiepiscopus Ra(g)usitanus
/ in Ragusio. Hic fuit archiepiscopus
Pitauritanus. Hac civitate capta et destructa
(a Sclavis) eius [monitis actuque] homines
qui fugientes per montana manebant et quidam
Romani, qui (eo tempore) urbe / civitate
depulsi Dalmatiam venerant, in portum qui
Gravosa dicitur, aedificaverunt castellum
et habitaverunt ibi / in eo, ubi nunc est civitas
in ripis, quas Pitauritani lingua sua laus
dicunt, unde Lausium, postea r pro l posita
Ra(g)usium appellata est. In eadem civitate
iacet beatus Pancratius (etc.) in ecclesia
beati Stephani (Protomartyris) (quae est)
in medio eodem castello.*

Pojavio se tako pravi memorijalni zapis koji dobro pristaje rano-srednjovjekovnom biskupskom katalogu ili čak pontifikalnoj kronici. Uz prvoga dubrovačkog nadbiskupa mogao je biti nešto opsežniji i bogatiji. Ovako rekonstruiran on se pomalo doimlje kao »fantomska slika« u suvremenoj kriminalistici. Taj dojam, međutim, vara. Fantomska je slika napravljena prema cjelini lika kakav je ostao u sjećanju. Ovdje je pak svaka pojedinost unesena na temelju specifičnih i preciznih podataka, s više ili manje sigurnosti, što se sve može pojedinačno razabrati iz prethodnoga obrazloženja. Cjelovitost stilizacije dana je prema poznavanju tekstova takve vrste, pa je tu samo strukturni okvir zapisa dobiven na temelju općega poznavanja i dojma, a upravo je strukturni okvir lica jedino što je pri fantomskoj slici sasvim sigurno i precizno poznato. Fantomska slika, nadalje, služi tomu da se prepozna netko tko se može naći, a rekonstrukcija teksta kakva je ova naša služi naprotiv tomu da se precizno i pregledno prikaže sve što se zna o tekstu kojega nigdje više nema.

Rekonstruirani tekst, kako je god ovdje ispisan od početka do kraja, ostaje apstrakcija. K svim nesigurnostima pri njegovu uspostavljanju dolazi još i to da je poredak riječi na svakom mjestu mogao biti i drukčiji, a i najsigurnije utvrđene sintaktičke konstrukcije mogle su se u tekstu javljati u raznim preoblikama. No ako se sve to uzme u obzir, rekonstrukcija je, na primjerenoj razini apstrakcije, vrlo pouzdana.

Rasklopili smo stranicu stare dubrovačke knjige.

Pošto je utvrđen i rekonstruiran jedan stari dubrovački zapis o osnivanju grada i o njegovu prvom nadbiskupu, treba po mogućnosti odrediti i to iz kojega vremena potječe taj tekst. S punom se sigurnošću može reći samo to da je stariji od polovice 10. stoljeća jer se Konstantin Porfirogenet 949. služio njime. On dakle nedvojbeno pripada ranom srednjem vijeku. Vjerojatno je pak da je taj zapis i u Konstantinovo doba bio već star, da je to bila dubrovačka pisana predaja iz »tamnih stoljeća«, iz vremena kad se Dubrovnik tek bio konstituirao kao carska dalmatinska gradska općina sa svojim nezavisnim nadbiskupom. Kasnije se to razumjelo kao da znači metropolitanski status.⁴⁷ Novi carski grad, izuzet od slavenske vlasti u svojem zaleđu, isticao je kontinuitet Epidaura kao svoju povijesnu legitimaciju i vezao to s likom Ivana,

⁴⁷ Dubrovnik je u 9. stoljeću imao nekakav metropolitanski položaj u bizantskoj upravi Gornje Dalmacije. O tome svjedoči Konstantin Porfirogenet, *De thematibus*, ed. Petrusi, 2, 11, 20—23 pišući o arapskom brodovlju: *Καὶ ἐχειρώσαντο διαφόρους πόλεις τῆς Δαλματίας καὶ τὴν τε Βούττοβαν καὶ τὴν Ῥώσαν καὶ τὰ κάτω Δεκάτετα. Ἦλθον δὲ καὶ πρὸς τὴν τούτων μητρόπολιν, ἣ Ῥαούσιον λέγεται, καὶ ταύτην ἐπὶ χρόνον ἐπολιόρκουν ἱκανόν* — »I podvrgnuli su sebi razne gradove u Dalmaciji, i Budvu, i Risan, i donji Kotor. Došli su i do njihove metropole, koja se zove Raguzij, pa su i nju opsjedali dosta vremena«. Takav upravni položaj morao se odražavati i u crkvenim prilikama. S time se može staviti u vezu podatak iz zaključaka splitske sinode 925. po kojem se razabire da je Kotor prvotno tvorio s Dubrovnikom samo jednu biskupiju: *De episcopis Ragusitano et Catharitano, quorum manifeste una sedis dignoscitur, ipsam diocesim equa lance inter se dividant* — »O biskupima dubrovačkom i kotorskom, za koje se očito razabire da im je sjedište samo jedno, neka tu dijezezu podijele između sebe na jednake dijelove« (CD 1, 23, str. 31).

koji je prvo stajao na čelu crkvi u starome gradu i onda je sam obnovio u novom. Bilo je to vrijeme samostalnosti dubrovačke crkve, kada je sjećanje na staru zavisnost Epidaura od salonitanske metropolije bilo već toliko izbljedjelo da se mogla zanemariti. Događaji o kojima je zapis izvještavao bili su opet još tako blizi da je o njima postojala autentična predaja, pismena ili usmena, ali već i tako daleki da im se mogla primiješati legenda o došljacima iz Rima što se bila stvorila kao objašnjenje etničkoga imena najstarijih Dubrovčana. Izgubilo se bilo sjećanje na kasnoantičke prilike i na to da su se tada svi stanovnici carstva zvali *Romani*. Sve to okvirno upućuje na 8. stoljeće, upravo na njegovu drugu polovicu. Tada se u carskim dalmatinskim gradovima stvorilo novo stanje, slom antičkoga svijeta bio je svršena činjenica i život je, na dnu materijalnoga i kulturnog nazatka, potekao novim tokovima. Postojao je u to doba u njima kontinuitet latinske pismenosti, ali nije dotjecao za više nego za predaju najnužnijih tekstova, za pokoji natpis i za memorijalne zapise kakav je ovaj naš. Po tome je on uz ostalo i važan spomenik toga kontinuiteta.

Iz najranijeg razdoblja dubrovačke pismenosti došla su do nas, kako se pokazalo, dva ulomka. Jedno je izvadak iz poimeničnoga popisa salonitanskih izbjeglica koji su se naselili u novoosnovanom Dubrovniku. Zasnovan je na pisanoj predaji koja potječe iz vremena toga naseljivanja. Konstantin ga je Porfirogenet uvrstio u svoj opis Dalmacije i povezo s drugim ulomkom, preuzetim iz jednoga starog dubrovačkog memorijalnog zapisa. Taj zapis je poslužio kao izvor i Popu Dukljaninu, Mileciju i Tomi Arhiđakonu kada su pisali o postanku Dubrovnika. Sva četiri pisca, jedan neovisno o drugom, držala su se teksta svojega vrela uz neke preoblike i prilagodbe u parafrazi. Stoga je bilo moguće rekonstruirati taj zapis do neke mjere. Konstantin Porfirogenet nije dobro povezo oba ulomka, pa se po nesklapnosti njegova teksta razabire da su oni ležali pred njim kao dva nezavisna izvora i da je tek on spojio njihove vijesti u jedno. Razabire se to i iz Tome Arhiđakona jer bi on sigurno spomenuo doseljenike iz Salone da je u dubrovačkom vrelu kojim se služio bilo govora o njima.

Iako se utvrđivanjem tih dvaju ulomaka nisu za historijsku kritiku dobili bitno novi momenti, ipak nije bez svakoga značenja to što se sada jasnije razabire kontekst u kojem su prvotno stajale vijesti o počecima Dubrovnika što su do nas došle iz starine i kojima zahvaljujemo sve što znamo o najstarijoj povijesti toga grada. Bolje se razumije i odnos između onoga što o tome pišu Konstantin Porfirogenet, Pop Dukljanin, Milecije i Toma Arhiđakon.⁴⁸ Daleko su znatniji ti utvrđeni ulom-

⁴⁸ Usp. N. Banašević, *Letopis Popa Dukljanina i narodna predanja*, Beograd 1971, 93—112. Njegovo se tumačenje vijesti o postanku Dubrovnika mora donekle revidirati u svjetlu rezultata što su ovdje izneseni. Ne stoji ni njegovo mišljenje da Konstantin Porfirogenet izvodi ime Dubrovnika iz grčke riječi. — Kako je živa bila stara predaja o postanku Dubrovnika i kako je važna bila za povijesnu svijest i pravna shvaćanja pokazuje jedna ćirilaska isprava iz 1391. U njoj župan Bjeljak i njegov brat vojvoda Radič, Sankovići, odstupaju Dubrovniku Cavtat s Konavlima. Oni tu svoju odluku opravdavaju predajom o postanku Dubrovnika kako je bila zabilježena u našem memorijalnom zapisu tumačeći je ka-

ci za povijest pismenosti i književnosti jer u tom pogledu bacaju zraku svjetla na početke ranosrednjovjekovnog razvoja u Dubrovniku, i preko

tegorijama slavenskoga prava, koje je upravo u bosanskim zemljama dugo ostalo živo prisutno:

Ѣ ЖЪПАНЫ БѢЛЪБѢКЪ И ВОЕВОДА РАДИЧЪ БРАТЬ МИ САНЪКОВИИ
ПОЗНАСМО ВА ИСТИНЪ ПО СТАРѢХЪ ПИСМѢХЪ И ПО СТАРѢХЪ ПАЛІЕ-
ТАРѢХЪ ДОБРѢХЪ ЛЮДЕХЪ КОИ СЪ ЧЪЛИ ѠЪ ЕДНОГА КОЛѢНА ДО ДРЪ-
ГОГА И ПО ВѢДЩІХЪ БѢЛЪБѢХЪ И ЗАМЕНЪНѢХЪ НА ЦАПТАТѢ ПРИ
МОРИ ЕСТЬ БИЛЪ ГРАДЪ СТАРИ ДЪБРОВНИКЪ ПОЛАГА ЖЪПЕ КОНАВАЛЪСКЕ
КОЕМЪ ГРАДЪ ПРИСТОѢШЕ ЖЪПА КОНАВАОСКА И БѢШЕ МЪ ПЛЕМЕНИТО
ТА ЖЪПА И ДРЪГЕ ЗЕМЪЛЕ И МѢСТА И КАДА СЕ ОНЪ СТАРИ ГРАДЪ
РАСЪ И ОПѢСТѢ ТЪДА ГОСПОДА РАШЪКА И ХЪМЪСКА Ѣ ТЕН ДНИ КРИ-
ВИНОМЪ ПОСѢДОШЕ И ПО СИЛИ ѢЗЕШЕ КОНАВАЛЪСКЪ ЖЪПЪ И ДРЪГА
МѢСТА ТОГАН ГРАДА И ТАДА ГРАѢНЕ ПОИДОШЕ Ѣ ТВРДО МѢСТО И
ЗИДАШЕ ГРАДЪ ДЪБРОВНИКЪ КОИ ЕСТЬ И ДАНАСЪ БОЖЬОМЪ МИЛОСТИЮ
ПОЧТЕНЪ И СЛОБОДАНЪ ѠЪ КОНЪ ЛЪДИ СТАРОГА ГРАДА ЕСЪ СЕ РОДИЛИ И
НАСЛѢДИЛИ ВЛАСТЕЛЕ ГРАДА ДЪБРОВНИКА А САДА Ѣ ЖЪПАНЫ БѢЛЪБѢКЪ И
ВОЕВОДА РАДИЧЪ ПРОМИСЛѢШЕ ЕРЕ ПРАВО И ДОСТОИННО ЕСТЬ Ѣ ВСА-
КОМЪ ВРАТИТИ И ДАТИ СВОЮ ПРАВЪ И СВОЮ БАЦИНЪ ПЛЕМЕНИТЪ
СТАРЪ И ПОЗНАВШЕ ЧТИ И СЛЪЖЪБЕ КОЕ ГРАДЪ ДЪБРОВНИКЪ ВЪЗЪДА
ЕСТЪ ѢЧИНИЛЪ ГОСПОДѢ РАШЪКОИ И ВОСАНЫСКОИ И ХЪМЪСКОИ А НА-
ВЛАЩЪ НАШЕМЪ ѠЦЪ САНЪКЪ И ВСѢМЪ НАШѢМЪ РОДИТЕЛЕМЪ И ЗНА-
ЮЋЕ ЛЮБЪВЪ И ПРИѢЗАНЪ КОЮ НАШЪ ѠАЦЪ САНЪКО И НАШИ СТАРИ И
МИ ИМАМО И ИМАЛИ СМО Ѣ ГРАДОМЪ ДЪБРОВАЧЪЦѢМЪ ХОТѢСМО НИЛЪ
ВРАТИТИ И ДАТИ НИХЪ БАЦИНЪНО И ПЛЕМЕНИТО КАКОНО ЕСТЬ ВРѢДЪНО
И ПРАВО

(Miklošič, Monumenta Serbica, nr. 204, p. 217; Stojanović, Stare srpske povelje i pisma, 1, br. 129, str. 124). Sankovići obrazlažu svoju odluku o odstupanju Konavala Dubrovniku time što je tako *pravo*, pa se time *ispravlja* davna *krivina*. A da je tako *pravo* proizlazi odatle što je to *plemenita baština* dubrovačke vlastele, koja je od *plemena* građana izbjeglih iz porušenoga Starog Dubrovnika, koji je stajao na rubu Konavala, tamo gdje je sada Cavtat. Ta *interpretatio Slavica* ranosrednjovjekovne dubrovačke predaje vrlo je izrazit primjer one romansko-slavenske simbioze koja se razvila pošto je osnovan Dubrovnik. O temeljnim pojmovima i izrazima praslavenskoga prava, koji su i ovdje relevantni, usp. R. Katičić, Ispraviti pravdo, Wiener Slavistisches Jahrbuch, 31 (1985), 41—46.

njega i u drugim gradovima bizantske Dalmacije. Dopiru do samih početaka njihove povijesne predaje i do početnog oblikovanja njihove povijesne svijesti.

Zusammenfassung

AEDIFICAVERUNT RAGUSIUM ET HABITAVERTUR IN EO *Auf den Spuren der ältesten Aufzeichnungen von Dubrovnik*

Ein Vergleich der Darstellung der Gründungsgeschichte von Dubrovnik bei Konstantinos Porphyrogenetos, beim Dokleatenpriester, bei Miletius und bei Thomas Archidiakonus erlaubt es, den Nachweis zu führen, daß alle vier Schriftsteller, jeder von ihnen unabhängig vom anderen, aus einer und derselben Quelle geschöpft haben. Der ursprüngliche Wortlaut dieser Quelle bricht sich in den Umgestaltungen, denen er bei jedem der vier unterworfen wurde und kann daher mit einiger Sicherheit bis in Einzelheiten wiederhergestellt werden. Es war das eine kirchliche Memorialaufzeichnung, die in Dubrovnik entstanden und in einem Bischofskatalog oder in einer Pontifikalchronik überliefert wurde. Die Haupttendenz dieses Vermerkes, der wohl zum Namen des ersten Erzbischofs von Dubrovnik, Johannes, eingetragen worden war, bestand darin, in seiner Person die Kontinuität des Kirchensitzes von Epidaurum in dem nach seiner Zerstörung gegründeten Dubrovnik zu belegen. Darauf hat Dubrovnik die Legitimität seines Bistums und seine Ansprüche auf Metropolitanrechte in Oberdalmatien gegründet.

Neben der Geschichte von der Gründung der Stadt durch Flüchtlinge aus dem zerstörten Epidaurum und eine Gruppe von Ankömmlingen aus Rom enthielt der Vermerk noch eine Erklärung des Namens *Ra(g)usium* und Angaben über die ältesten Reliquienkulte, denen Hinweise auf die Topographie der neugegründeten Stadt zu entnehmen waren.

Die Entstehungszeit der rekonstruierten Aufzeichnung kann nicht genauer bestimmt werden. Sie ist älter als die Mitte des 10. Jh., kann aber aufgrund allgemeiner Überlegungen vermutungsweise in die zweite Hälfte des 8. datiert werden.